

MEZHEPÇİLİK, PRAGMATİZM VE MÜZAKERE: 16 İLE 19. YÜZYILLARDA OSMANLI-NUSAYRI İLİŞKİLERİ VE NUSAYRİLERİN DEĞİŞEN STATÜLERİ

*Sectarianism, Pragmatism and Negotiation: Ottoman-Nusayri Relations and Changing Status
of Nusayris Between the 16th and 19th Centuries*

Sektiererei, Pragmatismus und Verhandlung: Die Beziehungen des Osmanischen Reiches zu den Nusayris zwischen dem 16. und 19. Jahrhundert sowie der sich ändernde Status der Nusayris

Ali ÇAPAR*

ÖZ

Osmanlı merkez yönetiminin Nusayrilere karşı politikaları ve yaklaşımı dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Ancak Nusayrilerin Osmanlı yönetimi altındaki deneyimi birçok yönüyle henüz yeterince keşfedilmemiştir. Osmanlı arşiv vesikaları, Osmanlı mahkeme kayıtları ve farklı lisanlarda yazılmış tetkik eserlerin detaylı incelemesi ile ortaya çıkan bu makale, 16. ile 19. yüzyıllar arasındaki Osmanlı-Nusayrı ilişkilerinin gidişatını, Osmanlıların Nusayrilere karşı tutumunu, Nusayrilerin değişen dini statüsünü ve Nusayrilerin dini statüsünün belirlenmesindeki temel motivasyonları inceleyerek bu alandaki boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Nusayrilerin, Osmanlı hâkimiyetindeki tarihinin dini sapkınlık, muhalefet, zulüm ve marjinallik konuları arasına sıkıştırılmamasını öneren makalemiz, 16. ile 19. yüzyıllar arasında Osmanlı merkezi yönetimi Nusayrilere karşı sürekli ve değişmez mezhepçi bir politika uygulamadığını ve incelenen dönemler içerisinde Nusayrilerin dini statüsünün dönemsel olarak

* Öğr. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, alicapar@karatekin.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8221-8649>

farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Nusayrilere karşı İslami hukuk prensiplerine dayalı daimi bir politika uygulamayan Osmanlı merkez yönetimi, Nusayrileri idare etmek amacıyla mezhepçi, pragmatist ve müzakereci politikalar uygulamıştır. Osmanlı merkez yönetimi, Osmanlı ordularının Safeviler ile çatışma halinde olduğu ve Osmanlıların Sünni dünyanın liderliğini yaptığı bir dönemde Nusayrilere karşı mezhepçi, Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın Suriye'yi ele geçirdiği dönemde Nusayrilerle işbirliği, 19. yüzyılın ikinci yarısında Kırım Savaşı ve 93 Harbi neticesinde Suriye'nin dağlık kısımlarında yaşanan zorlu askeri, ekonomik ve politik süreçte Nusayrilerle müzakere politikalarını uygulamıştır. Osmanlı merkez yönetiminin Nusayrilere karşı değişen politikaları yönetilebilirlik ve reel politik çerçevesinde değerlendiren makalemiz, bu politikaların dönemlerin şartları ve Osmanlıların gücü düşünüldüğünde, en fazla fayda getirecek politikalar olduğunu belirtmiştir. Bu gözlemler ışığında genel veya bölgesel politik gelişmelere, toplumlararası gerilime, Osmanlı pragmatizmine ve Nusayrilerin Osmanlı yönetim modeline uyumuna bağlı olarak Osmanlı merkez yönetimi, Nusayrileri heretik veya Müslüman tebaanın bir parçası olarak görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Nusayriler, Arap Alevileri, Osmanlı Pragmatizmi, Suriye.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Politik und Einstellung der osmanischen Zentralregierung gegenüber den Nusayris zeigte periodische Unterschiede. Allerdings wurden die Erfahrungen der Nusayris unter der osmanischen Herrschaft noch nicht mit all ihren Aspekten ausreichend aufgedeckt. Dieser Artikel, der durch die detaillierte Untersuchung von osmanischen Archivadokumenten, osmanischen Gerichtsaufzeichnungen und Studienarbeiten, die in verschiedenen Sprachen geschrieben wurden, zustande gekommen ist, hat durch die Untersuchung der Entwicklung der osmanisch-nusayrischen Beziehungen zwischen dem 16. und 19. Jahrhundert, der Haltung der Osmanen gegenüber den Nusayris, des wechselnden religiösen Status der Nusayris und der Hauptmotivationen hinter der Bestimmung des religiösen Status der Nusayris versucht, die Lücke auf diesem Gebiet zu füllen. Unser Artikel empfiehlt, die Geschichte der Nusayris unter der osmanischen Herrschaft nicht zwischen die Themen religiöse Ketzerei, Opposition, Unterdrückung und Marginalität zu zwängen. Der Artikel legt dar, dass die osmanische Zentralregierung zwischen dem 16. und 19. Jahrhundert gegenüber den Nusayris keine kontinuierliche und unveränderlich sektiererische Politik angewendet hat, sondern dass der religiöse Status der Nusayris innerhalb der untersuchten Zeitabschnitte periodische Unterschiede aufweist. Die osmanische Zentralregierung, die gegenüber den Nusayris keine fortwährende auf islamischen Rechtsprinzipien beruhende Politik anwendete, hat, um sie beherrschen zu können, ihnen gegenüber sektiererische, pragmatistische und verhandelnde Methoden der Politik angewendet. In einer Zeit, als sich die osmanischen Armeen im Krieg mit den Safawiden befanden und die Osmanen die Führerschaft der sunnitischen Welt ausübten, wendete die osmanische Zentralregierung eine Politik der Sektiererei gegenüber den Nusayris an. In der Zeit, als Mehmet Ali Paşa und sein Sohn Ibrahim Paşa Syrien eroberten, arbeiteten die Osmanen mit den Nusayris zusammen und in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, als infolge des Krim-Krieges und des Russisch-Osmanischen Krieges 1877-1878 in den Gebirgsregionen Syriens ein schwieriger militärischer, ökonomischer und politischer Prozess durchlebt wurde, wendeten die Osmanen eine Politik der Verhandlung gegenüber den Nusayris an. Unser Artikel, der die sich ändernde Politik der osmanischen Zentralregierung gegenüber den Nusayris in Bezug auf ihre Durchsetzbarkeit und im realpolitischen Rahmen bewertet, hat in Anbetracht der Bedingungen der Epochen dieser Politiken und der Macht der Osmanen diese verschiedenen Politiken als am meisten nutzbringend nachgewiesen. Die osmanische Zentralregierung hat im Lichte dieser Beobachtungen je nach allgemeinen oder regionalen politischen Entwicklungen, Spannungen zwischen Volksgruppen, dem

osmanischen Pragmatismus und danach, inwieweit sich die Nusayris dem osmanischen Führungsmodell fügt, die Nusayris entweder als häretisch oder als Teil der muslimischen Bevölkerung betrachtet.

Schlüsselwörter: Nusayris, arabische Aleviten, osmanischer Pragmatismus, Syrien.

Giriş

16. yüzyılın başlarında Suriye'nin Osmanlı hâkimiyetine girmesi, Nusayrilerin tarihinde yaklaşık 400 yıl sürecek yeni bir sayfa açmıştır. Nusayriler yüzyıllarca Osmanlı hâkimiyetinde yaşamış olmasına rağmen, Sünni olmayan bir Müslüman grup olarak Nusayrilerin Osmanlı hâkimiyeti altındaki tarihi, Türk tarih yazıcılığında tam olarak keşfedilmemiş bir konu olarak yerini korumaktadır. Bazı tarihçiler ve araştırmacılar Nusayri tarihini fetvalar, teolojik metinler ve dönemin kronikleri üzerinden değerlendirmeye ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bu kaynaklar Nusayrilerden isyan ettiklerinde, merkezi otoriteye karşı harekete geçtiklerinde ve merkezi otorite Nusayriler üzerinde baskı kurduğunda bahsetmektedir. Bu sebeple Nusayrilerin, Sünni ve bazı durumlarda Hristiyan gruplar tarafından nasıl ayrımcılığa tabii tutulduğu ve bazı durumlarda baskılara maruz kaldığı konuları ile birlikte Nusayrilerin, merkezi otoriteye karşı isyan ettiği, dini açıdan İslam ile bağlantısı olmayan heretik bir grup olduğu ve bu sebeple Nusayrilere karşı daimi bir zulüm uygulandığı konuları, bu tarihçi ve araştırmacıların temel odak noktalarından bazıları olmuştur. Mezhepsel farklılığı üzerinden Nusayrilerin Osmanlı yönetimi altındaki tarihini değerlendirmek, mezhepsel farklılıkların Osmanlı yönetiminin politikalarını oluşturmasında ana odak noktası olduğu algısını uyandırmaktadır. Son yıllarda tahrir defterleri, mahkeme kayıtları ve diğer Osmanlı arşiv belgelerinin Nusayri tarihi araştırmalarında daha etkin kullanılması, tarihçilerin bu konuya karşı yaklaşımlarını değiştirmiş ve Osmanlı yönetimi ile Nusayriler arasındaki ilişkilerin mezhep üzerinden değerlendirilmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. Nusayrilerin bazı dönemlerde yerel bazda bazı baskılara maruz kaldığını kabul etmekle beraber son zamanlardaki çalışmalar Nusayrilerin, mezheplerinden dolayı sistematik ayrımcılığa maruz kaldığı fikrini savunmaktan öte, Osmanlı yönetiminin özellikle 16. yüzyılın sonundan itibaren Nusayrileri yönetim mekanizmasına entegre etmeye çalıştığına dair bilgileri ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki tespitler çerçevesinde hazırlanan bu makalede 16. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı-Nusayri ilişkilerinin nasıl geliştiği ve şekillendiği değerlendirilmektedir. Temel argümanlarımızdan biri Osmanlı-Nusayri ilişkilerinin şekillenmesinde, kısa süreli mezhepsel politikaların yanı sıra diğer faktörlerinde etkili olduğudur. Osmanlı-Nusayri ilişkileri toplumlar arası gerilim, bölgesel ve genel politik gelişmeler, Nusayrilerin Osmanlı yönetim modeline uyumu ve en önemlisi Osmanlı pragmatizmine bağlı olarak değişiklik gösterdiği ortaya konulmuştur. Bu bağlamda bazı dönemlerde kâfir ve zındık olarak görülen Nusayriler, değişen dengeler ve

politikalar neticesinde Müslüman tebaanın bir parçası olarak görülmüş, kimi zamanda merkezi yönetimin çıkarları doğrultusunda aynı dönemde bölgesel olarak statüleri farklılık göstermiştir. Dönemin genel ve politik gelişmeleri, sosyal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak Osmanlı merkez yönetimi, Nusayrilere karşı mezhepçi, pragmatist ve müzakereci politikalar uygulamaya koyduğu gözlemlenmektedir. Makalemizde, Nusayrilik ve Osmanlı pragmatizmi kavramlarının anlamı tarihsel süreçle ilişkilendirilerek açıklandıktan sonra Osmanlı pragmatizminin Nusayriler üzerinde nasıl uygulandığı, tarihsel olgular üzerinden ele alınacaktır. Makalenin teorik çerçevesi Osmanlı pragmatizmi kavramı üzerine inşa edilmiştir.

1. Nusayrilik

Nusayrilik ya da Arap Aleviliği 9. yüzyılın sonunda 12 İmam Şüliğinden ayrılan bir mezheptir. Bu inancın kökenleri 9. yüzyıl ortasında Irak'ta yaşayan Muhammad ibn Nusayr en-Nemiri el-Bakri el-Abdi'ye dayandırılmaktadır. İbn-i Nusayr, kendisini 11. İmam olan Hasan el-Ahir el-Askeri'nin babı olduğunu iddia etmiş ve al-Askeri'den kendisine aktarılan bilgiler ile bir doktrin oluşturmuştur. İbn-i Nusayr üzerine iki farklı görüş vardır. Destekçileri için ibn-i Nusayr doğüstü güçleri olan karizmatik bir lider iken düşmanlarının veyahut doktrinini benimsemeyenlerin gözünde kâfir bir düzenbazdır. Başlangıçta ibn-i Nusayr'ın görüşlerini savunanlar kendilerine *muvahtidîn* veya tevhit ahalişi demişlerdir. Onlar monoteizmin zahiri ve batini bilginin birleştirilmesi ile başarılabilineceği ve kendilerinin doktrininin bu gereksinimleri karşıladığını düşünmektedirler (Friedman, 2010: 11). İbn-i Nusayr'ın doktrini daha çok Kufe bölgesindeki orta sınıf ve üst sınıf *mevali* (Arap olmayan Müslümanlar) arasında kabul görmüştür. İbn-i Nusayr'ın ölümünden sonra yeni kurulan mezhebe sırasıyla İbn Cundab, Abdullah el-Cunbulani ve Hüseyin bin Hamdân el-Hasibî liderlik etmiştir. 947 yılında bölgenin Pers kökenli Şii Büveyhoğulları Hanedanlığı tarafından ele geçirilmesi, aşırılıkçı Şii'lerin bölgede yaşamasına ve doktrinlerini geliştirmesine fırsat vermiştir (Tabataba'i, 1975: 84). El-Hasibi, Nusayrilik'in doktrinini geliştirmiş ve bu yeni mezhebin yayılması için Irak ve Halep merkezlerini kurmuştur. Halep'te bir merkez kurulmasının en önemli sebebi bölgenin diğer bir Şii Hanedanlık olan Hamdaniler tarafından kontrol edilmesidir (Friedman, 2001: 106). Irak'taki merkezin başına Seyyid Ali el-Cisrî, Halep merkezinin başına ise Muhammed bin Cilli getirilmiştir. Irak merkezi hakkında elimizde neredeyse hiç bilgi yoktur. Moğol istilası sonucunda merkezin yok edilmesi ve buradaki kişilerin Moğol baskısından kaçmak için Halep'e göç etmeleri elimizde bu merkeze ait bilginin olmamasına

sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Halep merkezinin başına bugün bile sembolik bir lider olarak düşünülen Ebû Saïd Meymûn b. Kâsım et-Taberânî geçmiştir. Bölgedeki kaotik ortam ve savaş durumu neticesinde et-Taberânî, mezhebin merkezini Halep'ten, 1031 yılından günümüze kadar çoğunluğu oluşturacakları Lazkiye'ye taşımıştır (Moosa, 1987: 267). Et-Taberânî, Nusayri toplumunu bir arada tutan son lider olmuştur. Ölümünden sonra Nusayriler farklı alt gruplara ayrılmıştır. Aşiretsel bağ ya da farklı teolojik yorumlamalardan kaynaklanan grupların liderliğini artık yerel şeyhler yapmaya başlamıştır. Farklı alt gruplara ayrılma ve bunun neticesinde kendi aralarında teolojik veya maddi çıkarlar sebebiyle mücadeleye girme Nusayrileri güçsüz duruma düşürmüştür.

Nusayrilerin yaşadıkları bölgeler 12. yüzyıldan Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına kadar Sünni imparatorlukların kontrolü altında kalmıştır. Eyyübiler, Memlûklüler ve Osmanlılar bölgeyi sırasıyla yönetmiştir. Nusayrilerin adı geçen imparatorluklar altındaki yaşamı veya bu devletlerin Nusayriler ve diğer heterodoks gruplara karşı politikaları, dönemin koşullarına ve bölgesel olaylara göre değişiklik göstermiştir.¹ Bu bölgelerde yaşayan azınlıklar, Sünnilerin ve merkezi otoritenin bazı dönemlerde üzerlerinde kurdukları baskıları kırmak için Batılı devletler ile işbirliği içerisine girmişlerdir. Ancak Batılılar ile yapılan işbirliği kendilerine daha fazla baskı olarak geri dönmüş ve ileriki dönemlerde cihat anlayışı heterodoks grupları içine kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Özellikle 14. yüzyılda Takıyyüddin İbn Teymiyye tarafından verilen fetvalar Nusayrilerin ve bölgede yaşayan Dürzi ve İsmaili topluluklarının üzerlerinde baskı kurulmasına ve yeri geldiğinde katledilmelerine meşruluk kazandırmıştır (Friedman, 2005: 350-360). Nusayrilerin, Eyyübiler ve özellikle de Memlûklüler döneminde baskı ve katliamlara maruz kaldığı yadsınamaz bir gerçektir (Tsugitaka, 1997: 168-174, 236; Friedman, 2010: 56-64), ancak Nusayrilerin bu yönetimler altındaki tarihini de salt, İbn Teymiyye'nin verdiği fetvalar üzerinden

1 Heterodoks terimi Ortodoks olmayanları tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Yunanca kökenli olan heterodoks terimi, Orta Çağ ve Yeni Çağ döneminde İngiltere ve Fransa'da Ortodoks olmayan grupları tanımlamak için kullanılmış ve daha sonra 20. yüzyılda Türkçeye giriş yapmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren din tarihi literatürüne giren terim, daha sonra çoğunluğun kurallarına uymayan ve kabul edilmiş din kurallarına aykırı düşüncelere sahip olan grupları nitelemek için kullanılmıştır. Batı'da İslam çalışmaları üzerine yapılan çalışmalarda, heterodoks terimi aykırı Sufi grupları ve aşırılıkçı (gulat) Şii grupları tanımlamak için kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk: Ocak, 1981-1982: 507-520; Langer ve Simon, 2008: 273-288.

değerlendirmek sağlıklı bir yaklaşım değildir (Winter, 2016: 73). Nusayrilerin bu imparatorluklar altındaki tarihini salt mezhepsel çatışmalar ve dinsel kimlikleri neticesinde yapılan katliamlar üzerinden değerlendirdiğimizde, mezhepçiliği bu imparatorlukların politikalarını belirleyen ana etken durumuna getirmektediriz.

2. Osmanlı Pragmatizmi

Osmanlı pragmatizmi son zamanlarda tarihçiler arasında tartışılan ve Osmanlı Devleti'nin erken dönem genişlemesini, vergi sistemini, vergi toplama metodunu, finansal enstitülerini ve yönetim şeklini değerlendirirken kullanılan bir terim olmuştur. Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik politikalarını değerlendirirken başvurulan bir kavram olan Osmanlı pragmatizminin genel tanımı, Osmanlı üst düzey yöneticilerinin dini, ahlaki ve örfi kanun ve kuralları merkeze koymadan, çıkarları için en uygun düşecek politikaları uygulaması şeklinde yapılmıştır. Özellikle Osmanlı hukuk sistemini ve kanunların yapılış şeklini dikkate almadan yapılan bu tanımlama hem sofistike olmayıp aşağılayıcı olması hem de Osmanlı Devleti üst düzey yöneticilerini siyasi fırsatçı olarak yansıması sebebiyle kabul edilemeyeceğinin belirtilmesi gerekmektedir. (Dağlı, 2013: 195-196). Dağlı'ya göre pragmatizm daimi bir olgu olmamakla beraber sınırları da belirli değildir. Daha çok ya da daha az pragmatizmden bahsedilebilir. Osmanlı pragmatizmi devlet merkezlidir. İmparatorluk enstitülerinin, sosyal, politik ve ekonomik gruplar ve enstitüler üzerindeki sorun çözme kapasitesini ve becerisini vurgular (2013: 202). Böylece Osmanlı yöneticileri sistematik ve ideolojik yaklaşım yerine dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelerine bağlı olarak, esnek ve müzakereci bir yönetim anlayışı sergilemiştir.

Roma İmparatorluğu'nun aksine, Osmanlılar güçlerinin sınırını bilmekteydiler. İmparatorluk yöneticileri sınırlı sayıdaki askeri güçlerinin ve bu güçlerle hangi bölgeleri merkezden yönetebileceklerinin farkındadırlar. Bu sebeple sahip oldukları geniş coğrafyaları ve özellikle merkezden uzak olan eyaletleri başarılı bir şekilde yönetmek için farklı yönetim, vergilendirme, kanun ve mahkeme sistemleri uygulanmış ve dini azınlıklar, merkezi otorite tarafından kabul edilmiştir. Bu bölgelerde yeni kurallar koymak yerine mevcut olan kuralların belirli bir kısmı kabul edilmiştir. Böylece Osmanlılar merkezden uzak bölgeleri yönetmek amacıyla yönetimde esnek bir pragmatizm göstermiştir (Barkey, 2008: 70). Gabor Agoston da etnik, dini ve kültürel anlamda imparatorluğun çekirdek bölgelerinden farklı olan uç bölgeler için farklı uygulamalar pratiğe konulmamasının önemli olduğunu belirtmiştir (2003: 27). 16. yüzyılda Diyarbakır eyaletinde yaşayan Kürt aşiretlere imtiyazlar verilmesi, Suriye

bölgesinde yaşayan Dürzi, Sünni ve Türkmen aşiret liderleri ile işbirliği yapılması, bu aşiret liderlerinin kendi bölgelerinde yönetici olarak atanması, bu aşiretlerden askeri destek alınması ve bazı dönemlerde merkezi yönetim tarafından aşiretler arası çatışma çıkarılması (genellikle Dürzi ve Sünniler arasında), Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılda uç veya yönetilmesi zor bölgelerde uyguladığı politikalara örnek olarak gösterilebilir (Agoston, 2003: 21).² Agoston, uygulanan esnek politikaları Osmanlı pragmatizmi şeklinde yorumlamıştır. Najwa Qattan da bu görüşlere destek vererek Osmanlı yöneticilerinin şeriat, kanun ve yerel dini ve kültürel geleneklere dayanan esnek ve çalışır bir kanun sistemi inşa ettiğini belirterek kanunların bölgeselleştirildiğini ima etmiştir (2007: 201-212). Şeriata aykırı olmamak şartıyla bazı yerel dini ve kültürel hassasiyetleri göz önünde bulunduran yargı sistemi ve idari birimlerin oluşturulması ve esnek vergi politikalarının uygulanması özellikle uç bölgelerde yaşayan toplulukların şiddetli bir direniş göstermeden merkezi idareye bağlanmalarına katkıda bulunmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, pragmatik politikaları erken dönemden beri uygulamaya koymuştur. Linda Darling Osmanlı'nın ilk dönemlerde uyguladığı gaza politikası ile pragmatizm arasında ilişki kurmuştur. Gazanın ne anlama geldiği veya nasıl uygulandığından çok gazaya destek veren farklı grupların amaçlarının ne olduğunu değerlendirmeye çalıştığı makalesinde Darling, Osmanlıların gaza duygusu ile akınlar yapmış olsalar bile bazı durumlarda güç, toprak ve ganimet için kendi dininden olanlara saldırdığını, eski düşmanları ile işbirliği yaptığını ve diğer dinlere veyahut ırklara mensup gruplardan askeri destek aldığını iddia etmiştir. Darling, her ne kadar dini motivasyon önemli bir faktör olsa da yöneticilerin ve gazaya farklı motivasyonlar ile katılan grupların çıkarları ve gaza adı altında yapılan fetihlerin finansal açıdan çok az maliyetli (*cost-effective*) olmasının önemli bir rol oynadığını belirtmiştir (2000: 138). Donald Quataert, Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamalarını değerlendirirken pragmatizm ve esnek Osmanlı politikalarını merkeze koyan diğer bir tarihçidir. Pragmatik ve esnek Osmanlı politikaları neticesinde farklı dini ve toplumsal kesimden birçok grup Osmanlı taraftarı haline gelmiş ve bunların desteği ile fetihler gerçekleştirilmiştir. Quataert, tarihçilerin Osmanlı Devleti'ne gazi rolü biçme amacıyla oldukları için genellikle Osmanlı'nın Balkanlara ve Bizans'a karşı yaptığı seferlere dini bir motivasyon yükleyip ön plana çıkardıklarını belirtmiştir. Oysa Osmanlı Devleti için doğudaki ve güneydeki Türkmen Hanedanlıkları da ciddi bir tehlikeydi. Osmanlı

2 Bu politikaya örnekler için bk. Barkey, 1991: 700 – 1994: 232-235; Kilikya bölgesi için bk. Gould, 1976: 494-496; Lübnan Dağı bölgesi için bk. Ussama, 2000: 180-208; Antakya için bk. Çapar, 2017: 315-317.

Devleti'nin ilk dönem genişlemesi çok yönlü bir gelişmeydi. Hem Bizans ve Balkan topraklarını, hem de doğuda ki ve güneydeki Türkmen hanedanlıkları hedef almıştır (2008: 43-48). Quataert'e göre "Osmanlı projesi kapsamında kurulmakta olan bir din devleti değil, pragmatik bir devletti. Bu bakımdan da aynı dönemin diğer devletlerinden, İngiltere'deki ya da Çin'deki devletlerden hiçbir farkı yoktur." (2008: 48). Böylece Quataert, beyliğin kuruluş sürecinde değişen siyasi, ekonomik ve politik koşullara pragmatik bir biçimde uyum sağlama isteğini ve yeteneğini, Osmanlıların devlet kurma konusunda ki başarısı olarak kabul etmiştir.

Osmanlı erken dönemindeki vergi toplama yöntemlerini değerlendirdiği makalesinde Kate Fleet de, Osmanlı yöneticilerinin pragmatik bir metot uyguladığını belirtmiştir. Fleet'e göre Osmanlı yöneticilerinin bölgelerinde etkili olan ve Menteşe veya Aydın Beyliği ailesine mensup kişileri veya bazı bölgelerde vergi toplama becerileri ve etkilerinden dolayı Cenevizlileri kullanmasını, pragmatik bir yaklaşım olarak değerlendirmiştir (2003: 258). Şevket Pamuk da pragmatizm, esneklik ve müzakerenin Osmanlı politikalarının uzun süreli ve başarılı olmasında etkili olduğunu belirtmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, ekonomisini geliştirmek, farklı toplulukları yönetmek, güvenli ticaret yolları kurmak ve önemli ekonomik, sosyal ve politik krizlerle baş etmek için kurumsal çözümler ortaya koymuştur. Bu çözümler uzun bir süre işe yaramıştır. Bu politikaların başarılı olmasında ve uzun süreli olarak devam etmesinde pragmatizm, esneklik ve müzakere ile Osmanlı merkez idaresinin sosyal grupları kendine entegre etmesi ve bu yolla farklı grupların isyan etmesini engellemesinin payı vardır (Pamuk, 2004: 228).

Orta Çağ ve Yeni Çağ imparatorluklarını inceleyen Barkey'e göre imparatorluklar farklı dini ve etnik gruplara karşı dört farklı strateji ortaya koymuşlardır. Bu stratejiler tolere etme, zulüm etme, asimile etme ve ihraç etmedir (2008: 109-113). Tolerasyon farklı dinlere ve ırklara bağlı gruplar ve seküler yöneticiler arasındaki ilişkiyi ima eder. Tolerasyon, bağlantılı, müzakereci ve pragmatist yönetim şekillerinin ortaya çıkardığı bir olgudur. Farklılıkları anlama, tolere etme ve organize etme bağlamında Osmanlı İmparatorluğu çağdaşlarına veya daha önceki imparatorluklara kıyasla daha başarılı politikalar ortaya koymuştur. Asimile etme veya ihraç etme politikalarını tercih etmeyen Osmanlı yöneticileri, baskı kurma politikasını yerel olarak sadece emniyetsizliğin olduğu durumlarda bölgesel olarak uygulamıştır (Barkey, 2008: 113). Tolerans, Osmanlı tarih yazıcılığında yer tutarken, tolerasyon politikasının uygulanmasının arkasındaki pragmatik düşünceler göz ardı edilmiştir. Hatta bazı durumlarda, elde

edilecek faydaya bağlı olarak tolerasyonun sınırları, Şeriat kurallarının sınırlarını aşacak şekilde genişletilmiştir. Osmanlı yöneticileri bazı durumlarda gayrimüslim, Sünni olmayan Müslüman ve heterodoks cemaatler ile ilişkilerinde İslami teolojinin belirlediği sınırların dışına çıkmış ve pragmatik politikalar ve değerlendirmeler ortaya koymuştur (Giakoumis, 2013: 73-132).³ Osmanlı İmparatorluğunda etnik, dini ve heterodoks grupların diğer olarak algılanması, anlaşıldığı kadarıyla, bu gruplar üzerine kurulacak düzen tarafından ayarlanmıştır. Biraz daha açıklamak gerekirse, eğer dini veya etnik bir cemaat, imparatorluk yöneticilerinin kontrol edebilecekleri bir üretici faaliyet organize ederse, imparatorluk bu cemaati kabul eder. Ancak dini veya etnik cemaat, devlet yönetim modeline uyum sağlamaz, devlete başkaldırır, devlet ağlarından kopar veya bağımsız olarak hareket ederse, merkezi otorite, bu cemaati heretik, tehlikeli ve meşru İslami yönetime ve merkezi devletin amaçlarına tehlike arz eden bir grup olarak nitelendirir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu çabaları şunu gösteriyor ki, meşru devlet düzeni algısı ve etnik ve dini gruplar ile merkezi otorite ilişkilerinde merkezin elde edeceği fayda (pragmatizm) ön planda tutulmuştur (Barkey, 2008: 290).

Pragmatizm dışında dönemin genel-politik gelişmeleri ve toplumlararası gerilimler de Osmanlı merkez yönetimin Ehl-i sünneten olmayan Müslümanlara karşı politikaları şekillendiren faktörler olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'da ve Suriye eyaletlerinde birçok Sünni olmayan azınlığa ev sahipliği yapmıştır. Osmanlıların gayrimüslimlere karşı yaklaşımlarına kıyasla, Nusayriler, Dürziler, Ezidiler, Bektaşiler, Bayramiler, Melamiler, Kalenderiler, Kızılbaşlar ve İsmaililere karşı yaklaşımları farklılık göstermiştir. Bu grupların bazıları Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde kabul edilmiş ve özellikle Sufi-Türkmen gruplar, Balkanların fethedilmesinde ve İslamlaştırılması sürecinde önemli rol oynamışlardır (Barkey, 2008: 125-126).⁴ Bu grupların önemi, imparatorluğun merkezileşmesi ile azalmıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminde fetihlerde bu gruplara ihtiyaç duyulmaması ve göçebe yaşam biçimlerinin Osmanlı yönetim modeline uymaması sebebiyle bu grupların kontrol edilmeleri ve kayıt altına alınmalarına yönelik politikalar uygulamaya konulmuştur (Kasaba, 2009: 73-74). Bu grupların bazılarının yerleşik hayata geçmeye zorlanmaları ve bunu kabul etmeyenlerin başka bölgelere göç etmeye zorlanması, grup mensupları arasında

3 Bu durumu özellikle Balkanlarda kilise inşası sürecinde görmekteyiz. Bk. Gradeva, 1994: 14-36.

4 Balkanların İslamlaştırılması için bk. Balivet, 1992: 1-20; Minkov, 2004: 1670-1730; Antov, 2018.

Osmanlı merkezi otoritesine karşı tepki gösterilmesine sebebiyet vermiştir. Osmanlı merkez hükümetinin Sünni olmayan Müslüman azınlıklara karşı tutumundaki asıl dönüşüm Safevî İmparatorluğu'nun kurulması ve Ortadoğu'da 16. yüzyılda yapılan fetihler sonrası olmuştur.

3. Osmanlı-Nusayri İlişkilerinin Başlangıcı

İlk Müslüman-Türk devletlerinde ve 16. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda mezhepsel ayrımcılık ön plana çıkmamıştır. 16. yüzyıla kadar mezhepçiliğin ortaya çıkmamasının en önemli sebeplerinden birisi onu, anlamsız ve pragmatik açıdan sakıncalı kılan tarihi koşullardır (Kafadar, 2010: 119-120). 16. yüzyılın başlarında Mısır ve Suriye'nin fethi, kutsal mekânların Osmanlı kontrolüne girmesi, imparatorluk bünyesinde yaşayan Sünni halkın nüfusunun fetihler sonunda artması ve halifelik makamının Osmanlılara geçmesi, Osmanlı sultanlarının kendilerini İslam dünyasının lideri ve özellikle Sünni İslam'ın savunucusu olarak görmelerine sebebiyet vermiştir (Terzioğlu, 2011-2012: 301-338). 16. yüzyılda ortaya çıkan ve Süfler destek verdiği bir dizi mesiyenik isyanlar, doğu sınırlarında artan Safevî tehlikesi ve Anadolu ve Suriye'de yaşayan Sünni olmayan Müslüman azınlıklar arasında Şah İsmail'e karşı artan sempati, Osmanlı yöneticilerinin bu gruplar üzerinde baskı uygulamasına sebebiyet vermiştir. Bu politika kapsamında, 16. yüzyılda Sünni olmayan Müslüman azınlıkların yok edilmesi için ve teoride mensuplarının heretik, inançsız ve kâfir olduğuna dair fetvalar yayınlanmıştır (Türkyılmaz, 2009: 158; Imber, 1997: 75-92; Düzdağ, 1998: 173-176). Osmanlı belgelerinde ve ulema tarafından verilen fetvalarda bu gruplar tanımlanırken birçok defa zındık, heretik, rafizi, mühlid ve inançsız ifadeleri kullanılmıştır (Melikoff, 1998: 7; Bilgili, 2003: 25-28). Yayınlanan fetvalar, bu gruplara mensup erkeklerin öldürmesini ve kadınların, çocukların ve mallarının ganimet olarak alınmasını meşrulaştırmıştır.

Ancak 16. yüzyılda Osmanlı Devleti, Şii gruplara karşı kaynağı, fetvalar veya dini kitaplar olan değişmez bir politika uygulamamış bunun yerine genel ve yerel politik gelişmeler neticesinde Şii gruplara karşı politikalarını yeniden formüle etmiştir. Osmanlı ulemasının verdiği fetvalar, Osmanlı Devleti'nin Şii'lere karşı uygulanan politikaları belirlememiş, aksine ulema devletin politikalarına uygun düşecek fetvalar vermeye teşvik edilmiş ve bu fetvalar ışığında birçok Sünni olmayan Müslüman azınlığın statüsü merkezi otoritenin emellerine hizmet edecek şekilde değişime uğramıştır (Al-Tikriti, 2005: 131-149). Anadolu'da meydana gelen Şah Kulu İsyanı, devamındaki süreçte Anadolu'daki bazı grupların Osmanlı Devleti'nin

bürokratik ve finansal politikalarına direnmeleri ve bunu imparatorluk bünyesinde yaşayan Sünni Müslüman tebaanın dini kurallarına uymayan dini bir kimlik altında yapmaları, merkezi otoritenin bu grupları sapkın olarak kategorize etmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, Doğu Anadolu ve Suriye bölgesinde yaşayan reayanın dini inanışları üzerine olan endişeleri kısa sürmüştür. 16. yüzyıldan sonra, Safevîler ile savaş döneminde bile, Osmanlı'nın Sünni olmayan Müslüman azınlıklara ve heterodoks gruplara yönelik endişeleri mühimme defterlerinde veya fermanlarda pek yer almamıştır (Winter, 2010: 14-15). Ancak Osmanlı Devleti'nin belirli dönemlerde bu grupları sapkın olarak nitelenmesi, Sünni olmayan Müslüman azınlıkların uzun süre boyunca Sünni halk tarafından marjinalize edilmesine yol açmıştır.⁵

Osmanlı kuvvetleri Suriye bölgesini 1516 yılında fethetmesinin ardından Nusayriler, merkezi otoritenin baskısına maruz kalmıştır (BOA. T.T. 68:316). Osmanlı baskısının arkasındaki en temel sebepleri dönemin genel politik gelişmeler bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Winter'a göre isyancı ve sapkın Kızılbaş algısı dönemin kendi koşulları içerisinde spesifik olarak uygulanan bir politikanın sonucudur. Ancak yeri geldiği zaman, Osmanlı yöneticileri, isyancı Kızılbaş vurgusunu Suriye bölgesinde yaşayan ve merkezi otorite ile çatışma içerisinde olan Şîî grupları nitelendirmek için de kullanmıştır (Winter, 2010: 15). Böylece meydana gelen politik gelişmelere bağlantılı olarak Suriye ve Lübnan bölgesinde yaşayan Arap Şîî gruplar, Anadolu'daki isyancı Türkmen Kızılbaş grupları ile ilişkilendirilmiş ve neticesinde bazı dönemlerde baskılara maruz kalmışlardır.

Osmanlı-Safevî rekabetinin en üst düzeyde olduğu ve Sünni İslam'ın etkisinin arttığı bir dönemde Nusayriler, inanç sistemleri yüzünden hem politik hem de ekonomik baskılara maruz kalmışlardır. Osmanlı-Safevî mücadelesinde Nusayri toplumu, Safevîleri inanç sistemlerindeki bazı benzerlikler sebebiyle desteklemişlerdir. Bu destek maddi bir destek olmamış ve sadece sempati düzeyinde kalmıştır. Bu mücadele boyunca Sultan I. Selim, Şîîlere karşı kuşkuyla yaklaşmış ve bu kuşkudan Nusayriler de nasibini almıştır. Yavuz Sultan Selim, Safevîleri destekleyen veya onlara sempati duyan gruplara karşı önlem alma ve baskı kurma politikaları uyguladığı iddia

5 İngiliz konsolosluk raporlarında Lazkiye ve civarındaki Sünni tebaanın Nusayrilerin yerel meclislerde temsil edilmelerine tepki gösterdiğine ve onlarla eşit olmadıklarına dair rapor "FO 78/2493, 1 April, 11 April 1876"; aktaran Winter, 2016: 210; Lyde, 1860. Antakya'da camilere kabul edilmemelerine dair bk BA, BEO. AYN. d, 867: 190; Nusayrilerin Antakya'da Sünniler tarafından camiye alınmaması ve bu husus üzerine Osmanlı yöneticilerinin uyarılarına dair belgeler için bk. Bilgili vd., 2010.

edilmiştir. Bu politiklardan birisi Safevîleri destekleyen gruplara karşı bir fetvanın yayınlanması isteği ve bu grupların katledilmelerinin meşrulaştırmasıdır (Moosa, 1987: 274-275; Talhamy, 2010: 182). Nusayri tarihçi Al-Tavil'e göre Sultan Selim, Halep müftüsünden Suriye bölgesinde yaşayan Şii'lere karşı savaşmak amacıyla bir fetva istemiştir. Şeyh Nuh el-Hanefi el-Dımeşki tarafından verilen bu fetva bazı tarihçiler tarafından yapılan zulmün ve katliamların kanıtı olarak gösterilmektedir. Ancak bu şeyh hakkında dönemin kroniklerinde detaylı bilginin bulunmaması ve hakkındaki tüm bilgilerin bu fetvadan ibaret olması, bahsi geçen fetvaya karşı dikkatli yaklaşılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sultan I. Selim bu fetvayı aldıktan sonra Şii liderleri ve Şii gruplara mensup kişileri bir alanda toplamıştır. Al-Tavil'in iddiasına göre alınan fetva dayanak gösterilerek Halep meydanında toplanan 9,400 kişi öldürülmüştür (2015: 220-221; Moosa, 1987: 275). El-Tavil'in verdiği rakamların dönemin diğer kaynaklarında yer almaması ve iddiasını dile getirdiği eserinde bu konu üzerine kaynak belirtmemesi, verdiği rakamlar üzerinde şüphe uyandırmaktadır. Bu katliamdan sonra Nusayriler kendilerine doğal bir korunma alanı sağlayan Nusayri Dağlarına kaçımlardır. El-Tavil'in aksine Yvette Talhamy, 16. yüzyılda Nuh el-Hanefi tarafından yayınlanan fetvaların doğrudan Nusayrileri hedef almadığını, ancak içerisinde Nusayrilerin de bulunduğu heterodoks grupları hedef aldığını belirtmiştir (2010: 182-183). Ancak bahsi geçen döneme ait arşiv belgelerinde bölgede yaşayan heterodoks grupları hedefe koyan geniş kapsamlı bir sefer yapıldığına dair belge bulunmamaktadır.⁶ Arapça yerel kaynaklara dayanarak olayı anlatan Talhamy bu fetvayı referans alan Sünni halk ve yöneticilerin Nusayrileri katlettiğini iddia etmiştir. Talhamy, al-Tavil'in iddialarını destekler şekilde Nusayrilerin bu katliamlardan sonra dağlara sığındıkları ve buralarda yaşamaya başlayıp bölgedeki Sünni halk ve Osmanlı yöneticileri ile etkileşime girmeden yaşamaya başladıklarını belirtmiştir (2010: 183).

Nusayriler bu baskı ortamından kaçmak için dağlara sığınmasını takiben Yavuz Sultan Selim, Nusayrilerin bölgedeki çoğunluğunu kırmak için Anadolu ve Horasan bölgesinden getirilen Türkmen grupları Nusayrilerin yaşıdığı bölgelere yerleştirmiştir. Başlangıçta bu plan işe yarasa da yaklaşık 50 yıl sonra Nusayriler bölgedeki güçlerini geri kazanmıştır. Bu dönemde Osmanlı-Safevî rekabetinin etkileri geçtiği için, Nusayriler bir tehdit unsuru olarak düşünülmemiş ve bu yüzden bölgede tekrardan hâkimiyet

6 Trablusşam livasının Arab, Kürd ve Türkmen tevaifinin nüfus ve hasılatını ve tımarlarını ve evkafını ve kanunnamesini hakkında bilgi veren 68 numaralı tahrir defterinde isyan eden bazı Nusayri köylerinin üzerine sefer yapıldığına dair bilgiler yer almaktadır. Ancak bu seferlerin tüm Nusayrileri kapsadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bk. B.O.A. T.T. 68: 316.

kurmalarına merkezi yönetim bir tepki göstermemiştir. Fakat Nusayriler yine de ayrımcılığa maruz kalmışlardır. 16 ve 17. yüzyıllarda Nusayriler, Sünni Müslümanların ödedikleri vergilerin tamamını ödemiş ve bu vergilere ilaveten *dirhem al-rical* isimli vergiyi ödemek zorunda bırakılmışlardır (Akgündüz, 1994: 83-792-798). *Dirhem al-rical* vergisinin toplanmasındaki ana sebepler Nusayrilerin, oruç tutmadığı, dini ayinleri uygulamadığı ve Sünni Müslümanların izlediği birçok kaideyi izlemediğinin düşünülmesidir (Akgündüz, 1994: 83).⁷ Bu vergi Memlûklüler döneminde uygulandığı anlaşılan ve Osmanlı döneminde bölgede sadece Nusayrilerden toplanan mezhepsel bir vergi olarak nitelendirilebilir. Nusayriler, inançları dolayısıyla ayrıştırılmış ve Müslim ve gayrimüslim grupların ödemediği bir vergiyi ödemek zorunda bırakılmıştır. Bazı Nusayri köylerinden bu vergiler toplanırken, özellikle 17. yüzyılda birçok Nusayri köyü bu vergiyi ödemek zorunda bırakılmamıştır (Winter, 2016: 70).⁸ Bu durum kanunnamede yer almış ve yeni bir düzenleme yapılarak evlisinden on ikişer para bekârlardan altışar para alınması istenmiştir. Ayrıca sadece belirli bölgelerde toplanan verginin tüm Nusayrilerden alınması emredilmiştir (Akgündüz, 1994: 83). Sonraki dönemde değişen politik dengeler neticesinde Nusayrilerin dini inancı bir tehdit olarak görülmemiş ve Nusayriler merkezi yönetime entegre edilmeye başlanmıştır. Bu yüzden Nusayrilerden inançları dolayısıyla toplanan vergi, 17. yüzyıl sonundan itibaren kaldırılmıştır. Bu dönemden itibaren Osmanlı yönetimi Nusayrilerin mezhepsel kimliklerinden öte, onların sağlayacağı asker ve vergi miktarı üzerine yoğunlaşmışlardır.

17. ve 18. yüzyıllarda Nusayrilerin sosyal, ekonomik ve politik hayatına dair elimizde yeterince arşiv belgesi ve kaynak bulunmamaktadır. 16. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlanan finansal krizler, yeniçeri ayaklanmaları ve Celali isyanları, merkez ile Suriye eyaletleri arasındaki diplomatik yazışmalarda azalmaya sebebiyet vermiş, böylece 17. yüzyılda Nusayrilere dair bilgi veren arşiv belgelerinin sayısında büyük oranda düşüş olmuştur. 18. yüzyıla ait arşiv belgelerinde gördüğümüz kadarıyla Osmanlı yönetimi, Nusayrilerin dini kimlikleri ile pek ilgilenmemiştir. Trablusşam'a ait dört, yedi ve on beş numaralı mahkeme kayıtlarını inceleyen Winter'a göre 18. yüzyılda Tripoli bölgesinde yaşayan Nusayriler arşiv belgelerinde heretik, kâfir veya hırsız olarak değil, vergi toplama sürecinde merkezi otorite ile işbirliği yapan yerel güçler

7 “... Nusayri demekle meşhur bir taife olub savm u salat bilmedüklerinden gayri şerait-i İslamiyenin birine ri'ayet etmeyub....” Akgündüz a.g.e., 83.

8 Dirhem al-rical vergisine dair tablolar halindeki veriler ve ayrıntı için bk. Winter, 2016: 84-111.

olarak gösterilmişlerdir. Nusayri aşiret liderlerinin vergi toplaması, bazı liderlerin kendi bölgelerinde etkin olmasına ve merkezi otoritenin müzakere edeceği yerel otoriteler olarak ortaya çıkmalarına sebebiyet vermiştir (Winter, 2016: 158). Elimizdeki sınırlı sayıda kaynağın belirttiğine göre çoğu zaman Nusayriler bu dönemde merkezi otoriteye karşı bir harekete girişmemiş, merkezi otorite inanç sistemleri sebebiyle Nusayrilere karşı önceki dönemlere benzer politikalar uygulamamış, merkezi yönetim ve Nusayri aşiretler vergi toplama sürecinde işbirliği yapmış ve Nusayri aşiretleri “taife” olarak düşünülmüştür (Türkyılmaz, 2009: 164). Ancak Nusayri aşiretlerin önemli bir güç haline gelmesi, Batılı devletlerin bölgeye gelmesi ve Sayda, Tripoli ve Lazkiye bölgesinde meydana gelen istikrarsızlık, Nusayriler ve bölgede yaşayan diğer mezhep ve dine mensup aşiretlerin muhtemel bir tehdit olarak algılanmalarına sebebiyet vermiştir. Böylece bu aşiretler ve gruplar reaya kategorisinden çıkarılmış ve dini kimlikleri ön plana konularak merkezi otoriteye tehdit oluşturan gruplar olarak tasvir edilmişlerdir (Winter, 2016: 158-159).

4. 19. Yüzyıl Başları

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı-Nusayri ilişkilerinde ve Nusayrilerin dini statüsünün belirlenmesinde Osmanlı pragmatizminin ve genel ve bölgesel politik gelişmelerin önemli rol oynadığını görmekteyiz. 1808 ve 1830 yılları arasındaki Osmanlı-Nusayri ilişkileri incelendiğinde Nusayrilerin, isyancı ve hatta Sünni Şeyh Muhammed Nasır al-Din al-Muğrabi tarafından yayınlanan fetvaya göre kâfir ilan edildiğini görmekteyiz (Türkyılmaz, 2009: 176; Winter, 2016: 179-180). Nusayriler 1808 ve 1816-1817 yılları arasında merkezi otoriteye karşı irili ufaklı ve yerel düzeyde olmak üzere isyanlara girişmiş, ancak bu isyanlar fazla büyümeden merkezi otorite tarafından kontrol altına alınmıştır. 1822 yılında Mısır valisi olan Mehmed Ali Paşa tarafından gönderilen raporda Nusayrilerin merkezi yönetime karşı bölgedeki Rum-Ortodoks Hristiyanları ve Dürziler ile işbirliğine giriştiği ve el altından Yunan isyanına destek verdikleri belirtilmiştir (Uğuz, 2019: 140). Mehmed Ali Paşa gönderdiği raporda Nusayrilerin dini kimliğine vurgu yapmış ve onları İslam ile alakaları olmamakla suçlamıştır. Daha da önemlisi raporda Nusayrilerin, bölgedeki Hristiyanlar ile işbirliği yapması sebebiyle bu grubun mensuplarının, Osmanlının dışarıdaki düşmanlarından daha alçak bir statüde olduklarını vurgulamıştır (Winter, 2016: 170-174). Mehmed Ali Paşa'nın bu ithamları Nusayrileri gayrimüslimlerden daha alçak olmakla suçlayan ibn Teymiyye'nin fetvaları ile paralellik göstermesi ilginçtir (Friedman, 2005: 350-360). 1820'li yıllarda meydana gelen diğer bir gelişme ise Lazkiye'de yaşayan

Şeyh Muhammed Nasır al-Din al-Muğrabi'nin Nusayrilerin köleleştirilmesine ve mallarına el konulmasına imkân veren bir fetva yayınlamasıdır (Türkyılmaz, 2009: 176; Winter, 2016: 179-180). Bu fetva 1516 yılından sonra Nusayrilere karşı inanç sistemleri nedeniyle yayınlanan ilk fetva olmuştur. Fetvanın yayınlanmasındaki en temel sebep Nusayrilerin, bölgede etkilerinin artması ve Sünniler üzerinde hâkimiyet kurma amacıyla yaptıkları saldırılar sonucu mezhepler arası tansiyonun artmasıdır. Gönderilen raporlar ve yayınlanan fetva, Nusayrileri devlet düşmanı ve kâfir olarak göstermiştir. 1826 tarihli bir Hatt-ı Hümayun'da Nusayriler için zındık ve itikad-ı fasida ifadeleri kullanılmıştır (BOA. HAT. 521/25480). Merkezi yönetim bu raporları dikkate almış ve Nusayri etkinliğini kırmak, yolların, köprülerin ve köylerin güvenliğini sağlamak, bölgeden geçen ve Osmanlıya emanet olan kafilelerin güvenliğini sağlamak ve Sünni halkın isteklerini gerçekleştirmek için 1826 ile 1828 yılları arasında Nusayriler üzerine seferler düzenlenmiştir. Bu seferlerde çok sayıda Nusayri Osmanlı askerleri tarafından öldürülmüştür (BOA. HAT. 508/24973; BOA. HAT. 949/40823). Bu gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla Nusayriler merkezi otoriteye ayaklandıkları veyahut bölgede etkinliklerini arttırdıkları zaman Osmanlı merkez ve yerel yöneticileri ve yerel ulema tarafından İslam ile alakası olmayan, imparatorluğun düşmanı olan ve imparatorluğun dışarıdaki düşmanlarından daha alçak bir statüde olan bir topluluk olarak nitelendirilmişlerdir. Böylece Nusayriler devlet yönetim modeline uyum sağlamayan, devlete başkaldıran, devlet ağlarından kopan veya bağımsız olarak hareket eden, meşru İslami yönetime ve merkezi devletin amaçlarına tehlike arz eden heretik bir cemaat olarak nitelendirilmiştir.

1831 yılından itibaren Mısır valisine bağlı olan kuvvetlerin Suriye bölgesini işgal etmesi ve Nusayrilerin yaşadıkları bölgeleri ele geçirmesi, Osmanlı-Nusayri ilişkilerini tamamen değiştirecektir. Mehmed Ali Paşa kuvvetlerinin ilerlemesini durduramayan Osmanlı yönetimi, çareyi bu mücadeleye İslami bir önem yükleyerek Mehmed Ali Paşa ve destekçilerine karşı cihat ilan etmekte bulmuştur. Yayınlanan fermanda Mehmed Ali Paşa'nın, Osmanlı merkez hükümeti tarafından en önemli eyaletlerden biri olan Mısır'a vali olarak atandığı belirtilmiştir. Ardından, Mehmed Ali Paşa'nın merkezi yönetime karşı tam bir sadakat göstermek yerine imparatorluğa karşı "şeytan gibi" hareket ettiği belirtilmiştir. Ayrıca Mehmed Ali Paşa, Suriye eyaletlerindeki yöneticileri Osmanlı merkez hükümetine karşı isyan etmek için teşvik ettiği ve ihanetinin güneş gibi açık olduğundan ve bu konuda asla şüphe kalmadığından bahsedilmiştir (Antakya Şer'iyye Sicili, no:23, s. 6-8, belge no: 7). Bu fermana göre Sultan ve İslam'ın halifesine karşı ayaklanmak ve Halifenin askerlerine saldırmak kâfirlerin yapacağı bir eylemdir.

Bu fikre destek olması amacıyla Hucurat Suresi dokuzuncu ayet ve Maide Suresi 33. ayete fermanla yer verilmiştir. Böylece, Mehmed Ali Paşa ve destekçileri kâfir olarak ilan edilmiş ve öldürülmelerinin ulemanın verdiği fetva neticesinde meşru olduğu belirtilmiştir. Fermanla ayrıca Mehmed Ali Paşa'ya karşı savaşanların gazi unvanı alacağını ve savaşta ölenlerin şehit olacaklarını belirtmiştir (Antakya Şer'iyye Sicili, no:23, s. 6-8, belge no: 7).

1832 yılında Antakya dâhil Osmanlı İmparatorluğu'nun Suriye eyaletlerin Mısır valisinin oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordu tarafından işgal edilmesi, Nusayri tarihinde kısa ama önemli bir dönem olarak görülmektedir. Mehmed Ali Paşa kuvvetleri bölgeyi kontrol altına aldıktan sonra önemli ekonomik, idari ve sosyal reformları uygulamaya koymuştur. Nusayriler, İbrahim Paşa'nın ilk dönemde uygulamaya koyduğu reformları benimsemişlerdir. Nusayrilere göre İbrahim Paşa'nın reformları etnik ve mezhepsel farklılıklardan doğan eşitsizliği ortadan kaldırmış, adil bir vergi sistemi getirmiş, yolların ve bölgenin güvenliğini sağlamış, aşiretleri kontrol altına almış ve sulama sistemini geliştirmiştir. Ayrıca çiftçilere kredi ve malzeme sağlanmış, kurulan meclislerde Nusayrilere temsiliyet hakkı verilmiş ve devlet görevlilerinin ya da güçlü ailelerin yerel halk üzerindeki baskısını azaltılmıştır. Ancak Mehmed Ali Paşa yönetimi silahsızlandırma ve askere alma politikalarını uygulamaya koyduğunda Nusayriler, bölgedeki diğer heterodoks gruplar ile birlikte Mehmed Ali Paşa yönetimine direnmiş ve isyan etmiştir. Silahsızlandırma politikasına karşı direnmenin en önemli sebebi Nusayrilerin yaşam biçimi ve yaşadıkları alanlardır. Nusayriler dağlık alanlarda yaşamıştır, bu sebeple silah taşımak ya da silaha sahip olmak kendilerini ve hayvanlarını saldırılardan korumak için bir zorunluluktu. Ayrıca Nusayri aşiretlerin kendi içlerinde çatışması ve neticesinde köy baskınlarının olması, silah sahibi olmayı bu toplum için bir gereklilik haline getirmekteydi (Talhamy: 2012: 975).

Mehmed Ali Paşa Suriye'yi asker kaynağı olarak görmüştür. Bu sebeple bölgede kapsamlı bir askere alma politikası uygulamaya konulmuştur. Bu politikanın bölgede huzursuzluk yaratacağının farkına varan İbrahim Paşa, uygulamanın şartlarının hafifletilmesini babasına önermiş, ancak bu öneri babası tarafından reddedilmiştir (Marsot, 1984: 235). Nusayrilerin bölgede yaşayan Sünniler ve Dürziler ile birlikte askerlik politikasına tepki göstermesinin en önemli sebepleri, askerlik süresinin belirli olmaması, askerlik hizmetinin icra edileceği yerin belirsizliği, kazanılan zaferlerin askerlere bir getirisi olmaması ve barış döneminde askerlerin evlerine dönmelerine

müsaade edilmemesidir (Rustum, 1924: 46). Ayrıca Mehmed Ali Paşa yönetiminin askere alma politikasına dair geliştirilmiş metodu ve planı yoktu. Her köyden ya da kazadan askere alınacak kişilerin sayısını belirlemek ve bu sayıya ulaşıncaya kadar insanları, yaşları ve meslekleri gözetmeksizin askere almak uyguladıkları tek metod olmuştur (Kinneer, 1840: 330). Askere alma ve silahsızlandırma politikasına tepki olarak Nusayriler, 1834 yılından itibaren birkaç bölgede isyan başlatmışlardır.

Nusayri isyanları Suriye bölgesinde birkaç noktada meydana gelmiştir. Bu isyan boyunca Mehmed Ali Paşa kuvvetleri ile Nusayriler birçok farklı bölgede çatışma içerisine girmiştir. Bu çatışmalardan en önemlisi Nusayrilerin 4000 savaşı ile Halep'ten Lazkiye'ye sevk edilen askerlere saldırarak bu askerlerin yarısını öldürmeleri hadisesidir. Nusayri isyancılar daha sonra Lazkiye'ye saldırarak resmi daireleri yıkmış, mütesellim Antepli Said Ağa'nın evini ele geçirmiş ve Nusayri mahkûmları serbest bırakmışlardır (Samur, 1995: 75; Talhamy, 2012: 981). Bu saldırının akabinde İbrahim Paşa'nın emriyle büyük bir ordu Nusayrilere karşı sefere çıkmıştır. Nusayriler Lazkiye'yi bırakarak dağlık alanlara yönelmiş ve burada savunmaya geçmişlerdir. Bu savunma sırasında Nusayriler ile Osmanlı yöneticileri bölgedeki ajanlar vasıtasıyla iletişime geçmiştir (B.O.A., HAT. 451/22354). Osmanlı merkez yönetimi Nusayrilerin isyanından ve İbrahim Paşa'yı zor duruma düşürmesinden memnun kalmıştır. Bu isyanların koordine edilmesinde ve Nusayri isyancıların motivasyonlarının yüksek tutulmasında bölgede bulunan Osmanlı ajanlarının etkileri büyük olmuştur. Bu ajanlar, Nusayrilerin isyanları hakkında merkezi hükümeti bilgilendirmekten de geri kalmamışlardır. Merkezi hükümete isimsiz bir şekilde gönderilen mektupta Nusayrilerin, bölgede güçlü ve etkin oldukları belirtilmiş ve olası bir Osmanlı seferinde Osmanlıları Mehmed Ali Paşa'ya karşı destekleyecekleri bilgisi verilmiştir. Ayrıca Nusayriler, vezir-i azam Mehmed Reşid Paşa'nın bölgeye gelmesi ve isyanlarına destek vermesi gerektiğine dair beklentileri bu belgede belirtilmiştir (B.O.A., HAT. 451/22354). Aynı zamanda merkezi hükümet Nusayrilerin, Mehmed Ali Paşa kuvvetlerine karşı başlattıkları isyanda motivasyonlarını güçlü tutmak için silah desteği verileceği vaadinde bulunmuş ve büyük bir ordu ile bölgeye en kısa zamanda sefer düzenleneceği bilgisini vermiştir (Talhamy, 2011: 31).

Osmanlılar vaat ettikleri seferi Nusayri isyanının Mehmed Ali Paşa'ya bağlı kuvvetler tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmasından dört yıl sonra gerçekleştirmiştir. İsyanın bastırılması sürecinde Mısırlılar Nusayri isyancıların büyük çoğunluğunu tutuklamış, topluluğun silahlarını toplamış, askere alma politikasını uygulamış ve Nusayrilere ait

olan tarım arazileri ile köyleri yok etmiştir (Tibawi, 1969: 74). Nusayrilerin yaşadıkları bölgeleri 19. yüzyılın ortalarında ziyaret eden seyyahlar, bölgede hala Mısırlıların yaptığı yıkımın izlerinin olduğunu iddia etmişlerdir (Lyde, 1853: 157). Osmanlıların 1839 yılında yaptığı sefer sonucunda Nizip'te mağlup olması, Avrupalı devletleri harekete geçirmiştir. İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya ve Avusturya'nın girişimleri ile Osmanlı ile Mısır valisi arasındaki çatışma sona ermiş ve Fransa dışındaki ülkeler, 1840 yılında Londra Antlaşmasını imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre Mehmed Ali Paşa Mısır'daki haklarını koruyacak, ancak Suriye, Adana ve Hicaz bölgesi Osmanlılara geri verilecekti. Mehmed Ali Paşa bu koşulları kabul etmemiştir. Bu sebepten ötürü koalisyon güçleri Mısır'a saldırmış ve İngilizlerin ve Fransızların yardımıyla Suriye bölgesinde yaşayan Nusayriler, Dürziler ve Maruniler ayaklanmıştır. Böylece Mısır bu koşulları kabul etmek zorunda bırakılmıştır ve 1841 yılında bölgeden çıkarılmışlardır.

Nusayri isyanı ve Mısırlıların bölgeden arındırılma süreci boyunca Osmanlı hükümeti bölgedeki yerel unsurları silahlandırmıştır. İbrahim Paşa bölgeden çekilirken Osmanlı yöneticilerini bölgedeki yerel unsurları silahlandırmama konusunda uyarmıştır. Bölgede bulunan Walpole'nin aktardığına göre İbrahim Paşa Osmanlı komutanlarından Ömer Paşa'yı şu şekilde uyarmıştır: "İngiltere'nin yardımı ile sizler beni buradan çıkarıyorsunuz; sizler dağda yaşayanların ellerine silah veriyorsunuz; bunları silahsızlandırmam dokuz yılma ve doksan bin askerime mal oldu. Sizler ileride bu bölgeleri yönetmem için beni geri çağıracaksınız." (2004: 127). İbrahim Paşa bu tahmininde kısmen de olsa haklı çıkmıştır. Osmanlı yönetiminin desteği ile Mehmed Ali Paşa kuvvetlerine karşı olan isyan boyunca kazanılan deneyim ve elde edilen silahlar, 1858 yılında İsmail Hayr Bey liderliğindeki isyanda Osmanlı yönetimine karşı kullanılacaktır.

Bu gelişmeler ışığında değerlendirdiğimizde, Osmanlı-Nusayri ilişkileri önceki on yıla göre tamamıyla değişmiştir. Bu değişmedeki en önemli faktörler bölgesel politik gelişmeler ve bu gelişmelerin doğrultusunda Nusayrilerin, Osmanlı İmparatorluğuna fayda sağlayacak bir faaliyet içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. 1820'li yıllarda Mehmed Ali Paşa'nın verdiği raporlar doğrultusunda İslam düşmanı ve kâfir olmakla itham edilen Nusayriler, 1830'larda kâfir ilan edilen Mehmed Ali Paşa ve destekçilerine karşı isyan etmiş ve Osmanlı merkez yönetimi ile işbirliği içerisinde bu isyanı sürdürmüşlerdir. Ayrıca gönderilen fermanda Mehmed Ali Paşa'ya karşı halifenin safında savaşanların gazi ve bu mücadelede ölenlerin şehit olacağı belirtilmiştir. Elimizdeki belgelerde Nusayrilerin gazi veyahut şehit olduğunu veya mücadelelerinin

bu kapsamda değerlendirildiğini gösteren bir belge olmamasına rağmen, Osmanlı merkez yönetiminin Nusayri isyanından duyduğu memnuniyeti gösteren belgeler mevcuttur. Böylece, 1830 ile 1840 yılları arasında Nusayriler devlet yönetim modeline uyum sağlayan, devletle iş birliğinde bulunan ve birlikte hareket eden, meşru İslami yönetime ve merkezi devletin amaçlarına fayda sağlayan heretik olmayan bir cemaat olarak nitelendirilmiştir.

5. Tanzimat Dönemi ve Sonrası

Tanzimat Döneminin ilk yıllarında Osmanlıların Nusayrilere yaklaşımı değişkenlik göstermiştir. Nusayrilerin yaşadıkları bölgelerde azınlık ya da çoğunluk olmaları, Osmanlı yönetim modeline uyumu ve Osmanlı yönetiminin elde edeceği fayda, Tanzimat dönemi ve sonrasında Nusayrilerin statülerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Tanzimat reformlarının uygulamaya konulduğu dönem ile Mehmed Ali Paşa kuvvetlerinin Suriye'den çıkarılması neredeyse aynı döneme tekabül etmektedir. Tanzimat reformlarının bölgede uygulanması ve reformların getirdiği sosyal, ekonomik ve politik yenilikler kapsamında değerlendirecek olursak Suriye, özel bir yere sahiptir. Bunun en temel sebebi bölge halkının Tanzimat ile getirilen birçok yeniliği kısa bir süre önce deneyimlemiş olmasından dolayıdır. Mültezimlerin güçlerinin azaltılması, vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi, eyaletlerin finansal durumlarını düzenlemek, denetlemek ve vergi toplamak için mübaşirlerin atanması, yerel meclislerin oluşturulması ve bu meclislerde yerel grupların temsil edilmesine olanak verilmesi, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki tüm farklılıkların kaldırılması, rüşveti azaltmak ve yöneticilerin keyfi davranışlarını engellemek için düzenlemeler yapılması İbrahim Paşa yönetimi altında Suriye'de uygulamaya konulan reformların bazılarıdır (Kinneer, 1840: 331-332; Farah, 2000: 15). Bu reformlar ileriki dönemlerde bölgede uygulanacak olan Tanzimat reformları için temel oluşturmuştur. Hatta Suriye'nin dağlık alanlarında yaşayan gruplar, Tanzimat reformunun getireceği bazı yenilikleri, İbrahim Paşa'nın reformları neticesinde, İstanbul'un merkezinde yaşayanlardan daha önce tecrübe etme şansı yakalamıştır. Diğer taraftan bakıldığı zaman ise buradaki toplumlar, Tanzimat reformlarının kendilerine ne tür kazançlar getireceğini ya da sosyal, ekonomik ve politik anlamda neleri değiştireceğini tahmin edebilmektedirler. Bu sebepten ötürü reformlar henüz uygulama aşamasındayken, bazı tepkiler ortaya çıkmıştır. Özellikle Mısır yönetimi altında uygulanan ağır vergilendirme, silahsızlandırma ve askere alma politikalarından olumsuz yönde etkilenen Nusayriler, Tanzimat reformları ile uygulanmaya konulmaya çalışılan

reformlardan olan askere alma, vergilendirme ve silahsızlandırma politikalarına karşı bazı tepkiler ortaya koymuştur (BOA.A. AMD. 37/70; BOA. A. MKT. MHM. 757/110).

Tanzimat reformları kâğıt üzerinde eşitlik getirmeyi ve merkezi otoritenin eyaletlerdeki etkisini arttırmayı vaat etsede, vaatler kısmi anlamda gerçekleşmiştir. Tanzimat reformlarının temel idari amaçlarından birisi olan yerel ailelerin veya etkili kişileri güçlerini kırarak, merkezden gönderilen yöneticilerin etkinliğini artırma amacı gerçekleşmemiştir. Yerel ailelerin ya da güçlerin kendi bölgelerindeki etkileri kırılmamakla beraber sonraki dönemlerde Tanzimat reformlarının uygulamaya konulması için bu ailelerden yardım alınmıştır. Böylece Nusayri aşiretlerinin liderleri veya şeyhleri kendi bölgelerinde etkilerini devam ettirmişlerdir. Bu dönemde meydana gelen önemli bir gelişme yerel meclislerin kurulmasıdır. 1852 yılında Nusayrilere, Lazkiye’de kurulan meclise temsilci gönderme hakkı verilmiş ancak bu durum, bölgede yaşayan gruplar arasında büyük bir şaşkınlık ve özellikle Sünniler ve Hristiyanlar arasında düş kırıklığı yaratmıştır. Bu meclislerdeki temsil sayısının bölgede yaşayan dini grupların nüfusları ile orantılı olması kararlaştırılmıştır. Nusayriler bu meclislere temsilci göndermişlerdir ve genellikle aşiret liderleri ya da şeyhler tarafından temsil edilmişlerdir. (Douwes, 1993: 162-163). Oluşturulan meclislerde Nusayrileri temsil edecek olan kişinin belirlenmesinde Osmanlı merkez yönetiminin etkisinin olması, Osmanlı’nın Nusayri aşiretler arasındaki rekabeti üst düzeyde tutmak ve aşiretleri kendisine sadık kalmasını sağlamak için bir koz olarak kullanmasına imkân vermiştir. Bu konu bağlamında Nusayriliğin içindeki fırkalardan olan Kilaziyye mensupları, meclislerde seçilen temsilcilerin sürekli rakip olarak görülen Haydariyye fırkasından seçildiğini belirterek şikâyetle bulunmuşlardır (Winter, 2016: 209). Meclislerde temsiliyet üzerine Nusayriler ileriki dönemlerde daha farklı şikâyetlerde bulunmuşlardır. 1876 yılında gönderilen şikâyetle Lazkiye kazasındaki İdare ve Deâvî Meclislere aday belirleme sürecinde, Haydariyye ve Kelaziyye grupları arasından birçok Nusayri aday gösterildiği belirtilmiştir. Bu meclislere sekiz adet Sünni Müslüman ve Hristiyan seçilirken, yalnızca bir Nusayri, Deâvî Meclisine seçilmektedir. Lazkiye’de, Hristiyanlar ve Müslümanlar 3,000 haneyi meydana getirirken, Nusayriler 6,000’den fazla haneyi meydana getirmektedir. Ayrıca kazanın asker istihdamının ve düzenli gelirlerinin üçte ikisi Nusayriler tarafından karşılandığı belirtilmiştir. Bu sebeple oluşturulan bu meclislerde Sünnilerin ve Hristiyanların çoğunluğu oluşturmasının haksız ve eşit olmayan bir durum olduğu belirtildikten sonra bunun yöneticilerin isteklerine karşı olduğu vurgulanmıştır. Bütün sunûf-ı tebaanın memnuniyeti için

kendilerinin ikişer aza ile Lazkiye İdare ve Deâvî Meclislerinde temsil edilmeleri istenmiştir (BOA. HR. TO 516/24).⁹ Fransız konsolosluk yazışmalarında bu konuya dair bilgiler bulan Winter'a göre Nusayrilerin bu isteği kabul edilmemiştir. Nusayriler daha sonra kendilerinin Şii Müslüman olduğunu belirtmişler ve en azından Müslümanlara ayrılan sandalyelerin yarısının kendilerine verilmesini istemişlerdir (2016: 209-210). Ancak Nusayrilerin bu isteği de kabul edilmemiştir. Nusayrilere tek bir sandalye verilmesi bile Sünni ve Hristiyan kesimde hayal kırıklığı ve kızgınlığa sebep olmuştur. Bunun sebebi Nusayrilerin, Sünnilerin ve bazı Hristiyanların gözünde hala köylü, isyancı, hırsız ve heretik olarak görülmelerinden dolayıdır (Douwes, 1993: 162-163). Son olarak 1892 yılında Suriye Maarif Müdürü Halil Kemal Bey'in Antakya Nusayrilerine dair merkeze gönderdiği layihada Antakya'da yaşayan Nusayrilerin mahkemelere aza seçilmemesine dair Sünni halkın isteğinin bulunduğu ve buna dair Nusayrilerin şikâyetlerinin olduğu belirtilmiştir (Karcı, 2020: 420). Bahsedilen layiha Nusayrilere karşı olan tutumun ve önyargıların sadece Lazkiye bölgesinde olmadığına işaret etmektedir. Sünni Müslümanların tepkileri, bölgedeki etkili Sünni ailelerin tutumları, bölgedeki Osmanlı yöneticilerinin Sünnilerin Nusayrı karşıtlığı ile başa çıkmadaki yerel meclislerde ve mahkemelerde Nusayrilerin aleyhine olan sandalye veya üye dağılımını değiştirememiştir.¹⁰

Tanzimat'ın getirdiği diğer bir yenilik Müslüman ile gayrimüslim tebaa arasındaki farklılıkları kaldırmaktır. Bahsedildiği üzere farklı dini ve etnik gruplar arasında eşitliği sağlamak daha önce Suriye eyaletlerinde İbrahim Paşa tarafından uygulamaya konulmuş bir politikadır. Bu sebeple bölge halkı eşitlik fikrine aşinadır. Tanzimat reformları Nusayrilerin statülerinin belirlemesi noktasında önemli bir değişikliğe sebebiyet vermemiştir. Tanzimat reformları ile etnik ve dini farklılıklardan doğan

9 “... meclis-i mezkureyn için ehl-i İslam ve Hristiyandan sekiz nefer aza intihab olunmuş ise de mensub olduğumuz Nusayri taifesinden yalnız Deâvî Meclisinde bulundurulmak üzere bir aza tayin olunmuştur. Lazkiye Kazasında bulunan ehl -i İslam ile Hristiyanlar üç bin haneden ibaret olup Nusayriler ise altı bin haneden mütecaviz olduğu ve kazanın mürettab-ı miriye ve askeriyesinin sülüsânı dahi Nusayrilerden tesviye ve ta'diye olunarak ekseriyeti gayrı bulunduğu halde hilaf-ı muadelet ve müsavat haricinde olarak muamele görmesi rıza-yı ali ve irade-i aliye cenab-ı vekalet penahilerine muğayyer olduğuna ve sunuf-ı teb'anın istihsalı huzur ve istirahatı mültezim-i ali bulunduğuna binaen marû'z-zikr İdare ve Deâvî Meclislerinde Nusayrilerden dahi ikişer azabulundurulmak için iktiza idenlere irade ve ferman buyurulmasını niyaz ve ...”, BOA. HR. TO. 516-24.

10 19. yüzyılın ikinci yarısında Antakya bölgesinin güçlü ailelerinden olan Bereketzade ve Halefzadelerin Nusayrilerin camilere girmelerini engellemelerine ve Sünni halkı Nusayrilere karşı kıskırtmalarına dair bilgiler için bk. Karcı, 2020: 412-427.

eşitsizlikler kaldırılmış olsa bile, pratikte bazı durumlar dışında Nusayriler için bu geçerli değildir. Nusayriler yaşadıkları bölgeye göre Müslüman ya da Rafizi veya zındık olarak kabul edilmişlerdir.¹¹ Nusayrilerin statüsünün belirsizliğine ve bölgeden bölgeye değişiklik gösterdiğine örnek verecek olursak grubun çoğunluğunun oluşturduğu Lazkiye mahkemelerinde şahitlikleri kabul edilirken, Nusayrilerin azınlık durumunda olduğu Hama'da şahitlikleri kabul edilmemektedir (Douwes, 1993: 165-167). 1847 yılında kurulan Nizamiye mahkemelerinde aynı şekilde Nusayrilik *akide-yi faside* olarak düşünülmüş ve bu inanca mensup kişilerin şahitlikleri kabul edilmemiştir (Douwes, 1993: 165-167). Aynı mahkemelerde Hristiyanların Müslümanlara karşı şahitlikleri kabul edilmiştir. Yine 1892 yılında Antakya'da Nusayrilerle Müslüman ahali arasındaki ihtilafa dair sunulan raporda, Nusayri tayfasının şer'iyye ve nizamiye mahkemelerinde öteden beri şهادetlerinin kabul edilmediğine dair bilgiler yer almaktadır (BOA. Y. PRK. MF. 2/57). Ancak 1866 yılına ait 34, 1868 yılına ait 35 ve 1899 yılına ait 50 numaralı Antakya Şer'iyye Sicil kayıtları incelendiğinde nüfusun neredeyse tamamını Nusayrilerin oluşturduğu Levşiyeye, Muğayirun, Nehr-i Kebir, Nehr-i Sağır ve Dersuniye karyelerinde yaşayan şahısların şer'iyye mahkemelere yaptıkları başvuruların işleme alındığı görülmektedir. Bu başvuruların çoğunun veraset paylaşımı, nikâh akdi, alım satım ve vasi tayini meseleleri üzerine olduğunu gözlemlenmektedir (A.Ş.Ş. 34, s.35, b.69; A.Ş.Ş. 34, s.62, b.130; A.Ş.Ş. 34, s. 103, b. 270; A.Ş.Ş. 35, s. 24, b. 131; A.Ş.Ş. 50. s.25, b. 124; A.Ş.Ş. 50. s. 67. b. 203). Özellikle 1867 yılına ait belgede Muğayirün karyesi ahalisinden bir şahsın mahkemeye başvurduğu ve aynı karyede yaşayan bir kişinin şahitliğinin kabul edildiğini görmekteyiz (A.Ş.Ş. 34, s.62, b.130).¹² Yukarıdaki bilgilerin ışığında Nusayrilerin mahkemelerdeki şahitliklerinin bazı bölgelerde istisnai durumlarda kabul edilmediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Tanzimat reformları sonucu eşitlik vaat edilmiş ve merkezi otoritenin Nusayrilere karşı tavrı birazda olsa değişse de, Sünni halkın tepkileri, yerel güçlü ailelerin tutumları, yerel yöneticilerin keyfi davranışları ve bölgedeki toplumlar arası gerginlikleri önleme çabası Nusayrilerin statüsünün belirsiz olmasına sebebiyet verdiği düşünülmektedir.

11 Müslüman olduklarına ve askere alındıklarına dair: "Nusayrı taifesi Hristiyan olmayub Yemen Vilayetinin cebel kısmında bulunan Zeydiyyü'l-mezheb ahalişi gibi bir fırka olarak da'va-yı İslâmiyyetde bulunmağla beraber bunlardan kur'a-i şer'iyye ile efrad alınarak silk-i celil-i feyz-delil-i 'askeride bi'l-istihdam haklarında Ehl-i İslâm mu'amelesi icra olunmakta ve kendüleri de o iddiada bulunmakta" (BA, BEO: 294/21989). Bilgili vd., 2010: 211; Nizamiye ve Şer'iyye mahkemelerinde şahitliklerinin kabul edilmemesine dair bk. BOA. Y. PRK. MF. 2/57.

12 "...vekil olduğu zât-i mezbûrânı 'ârifân Hüseyin bin Sâlih Cemil ve ve Muğayırnli Mehmed bin Süleymân nâm kimesneler şahâdetleriyle sâbit ve sübût..." bk. A.Ş.Ş. 34, s.62, b.130.

Askerlik konusuna gelince Nusayriler, Müslüman olarak kabul edilmiş ve askere alınmışlardır. Tanzimat döneminde askerlik alımına dair uygulanan reformlar, Nusayrilerin tepkisine sebebiyet vermiştir. Askere alma ve silahsızlandırma politikaları 1840'lı yılların ikinci yarısından itibaren uygulamaya konulmaya başlanmıştır. Özellikle 1848 yılında uygulanmaya başlanan kur'a sistemi, askerlik hizmetine dâhil edilecek kişilerin daha sistematik halde belirlenmesini sağlamıştır (Zürcher, 1999: 82). Şunu belirtmek gerekir ki kur'a sistemi uygulamaya konulduğu zaman, Nusayriler Mehmed Ali Paşa yönetiminin uyguladığı askere alma politikasının travmalarını henüz atlatamamıştır. Bu sebeple Nusayrilerin belirli bir kısmı kur'a sistemine karşı çıkarak askerlik hizmetini yerine getirmeyi ret etmiştir. Osmanlı yöneticileri kur'a sistemini Beyt al-Şilif, Kardaha, Muhabala ve Semt el-Kıblî bölgelerinde Nusayrilerin direnmeleri sebebiyle uygulayamamıştır (Winter, 2016: 194). Osmanlıların askere alma şartlarını hafifletmesi, askerlik süresini 5 yıl ile sınırlandırması ve askere gidecekler için törenler organize etmesi, Nusayrilerin belirli bir kısmını askere alma politikasına direnmekten vazgeçirmemiştir. Diğer taraftan Lazkiye ve Sayda bölgesinden gönderilen raporlarda Nusayri grupları kur'a sistemine direnmedikleri ve bu bölgede yaşayan Nusayriler arasında kur'a sisteminin sorunsuz bir şekilde icra edildiği belirtilmiştir (B.O.A., A.} AMD. 37/66; B.O.A., A. AMD. 37/70; B.O.A., A.} MKT. MHM. 46/84). Ancak Kırım Savaşı'nın başlaması ve bunun neticesinde Suriye'de bulunan düzenli birliklerin savaş bölgesine kaydırılması ve ardından bölgede çıkan İsmail Hayr Bey isyanı kur'a sisteminin uygulanamamasına sebebiyet vermiştir. 1850'li yılların ortasına kadarki süreçte Osmanlı-Nusayri ilişkileri ve Nusayrilerin dini statüsü merkezi yönetimin elde edeceği faydaya göre değişiklik göstermiştir. Bu gelişmeler ışığında değerlendirildiğinde imparatorluğun asker ihtiyacını karşılamak söz konusu olduğu zaman Nusayriler, Sünni-Müslümanlar gibi askere alınmışlardır.

1850'li yılların ortalarında Osmanlı merkez yönetiminin Nusayrilere karşı yaklaşımı hakkında bilgi veren diğer bir gelişme İsmail Hayr Bey İsyanı ve isyana merkezi otoritenin yaklaşımıdır. Kırım Savaşı süresince bölgeden Osmanlı askerlerinin çekilmesini fırsat bilen İsmail Hayr Bey, Safita bölgesini kontrolü altına almış ve kendisiyle baş edemeyen Osmanlı yöneticilerini, kendisiyle uzlaşmak zorunda bırakmıştır. Merkezi yönetim onu, içerisinde Sünni ve Hristiyanlarında yaşamış olduğu Safita bölgesine müdür olarak atamak zorunda kalmıştır. Görev süresi boyunca bölgenin güvenliğini sağlayan ve vergileri toplayan Nusayri lider İsmail Hayr Bey, Osmanlı merkez yönetiminin takdirini kazanmış ve ödüllendirilmiştir. (BOA. HR. MKT. 236/94; BOA. A. AMD. 83/17; BOA. HR. MKT. 247/63). Bölgede gücünü arttıran ve Kırım

Savaşı'nın yarattığı zaafıtan yararlanan İsmail Hayr Bey ahaliye zulüm etmeye başlamış ancak onunla mücadele edecek gücü olmayan Osmanlı yönetimi onun hareketlerini görmezden gelmiştir. Kırım Savaşı sonrası bölgeden ayrılan askerlerin geri gelmesi neticesinde Osmanlı merkez yönetimi İsmail Hayr Bey'i ortadan kaldırmak için girişimlere başlamıştır. Bu kapsamda yapılan ilk icraat İsmail Hayr Bey'in Nusayri kimliği ön plana çıkarıp bölgedeki Sünni aşiretleri ve halk ile işbirliği yapmak olmuştur. Merkezi yönetim bölgedeki dini liderlere çağrıda bulunup Nusayri İsmail Hayr Bey'e karşı cihat ilan etmelerini isteyerek Sünni halkın desteğini almaya çalışmıştır (Çapar, 2019: 51). Mehmed Ali Paşa'nın isyanında olduğu gibi Osmanlı merkez yönetimi amacına ulaşmak için mücadelesine dini motif vermektan kaçınmamıştır. Mezhepsel farklılıklara rağmen Osmanlı merkez otoritesi başa çıkamadığı bu iki isyancıyı kâfir ilan etmiş ve bunlara karşı cihat ilan etmiştir. Ancak cihadın ilan amacı biraz farklılık göstermiştir. Mehmed Ali Paşa halife ordularına karşı savaşmasından dolayı kâfir ilan edilirken, İsmail Hayr Bey Nusayri kimliğinden dolayı kâfir ilan edilmiştir. Olayı daha da ilginç kılan gelişme ise kâfir kapsamına giren ancak İsmail Hayr Bey'den memnun olmayan Nusayri aşiretlerinden destek istenmesidir. Osmanlı yöneticileri Sünnilerin desteğini almak için İsmail Hayr Bey'e karşı cihat ilan etmiş, diğer taraftan Nusayri aşiretlerin desteğini almak için onlara güç vaadinde bulunmuştur (Çapar, 2019: 51). Böylece İsmail Hayr Bey'i yok etmek için birbiriyle ideolojik manada çatışan ancak getireceği fayda noktasında birleşen bir politika izlemiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı yönetimi, Nusayrilerden vergi toplamak, onları askere almak ve bölgede düzeni sağlamak amacıyla askeri gücüne sıklıkla başvurmuştur (BOA. A.MKT. MVL., 74/84; BOA. A. MKT. MHM., 757/110, 349/68; BOA. MVL, 750/107; BOA. A. MKT. UM., 395/98). Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında askeri güç kullanarak kontrol altına alamadığı dağlık alanda yaşayan Nusayrilerle müzakere ederek, bölgede asayışı ve düzeni sağlamaya çalışmıştır. 1878 yılında Midhat Paşa'nın Suriye valiliğine atanması ile müzakere, diyalog ve uzlaşma, şiddet ve baskı yoluyla Nusayrileri yola getirme politikasının yerini almıştır. Midhat Paşa bu sebeple Nusayriler arasında saygı duyulan bir paşa olmuştur. Bu kapsamda merkeze gönderdiği raporda yapılacak ıslahatlardan önce bölgedeki hassasiyetlerin bilinmesi ve burada bulunan farklı dini grupların nüfusunun ve hassasiyetlerinin iyice tahlil edilmesi gerektiğini belirtmiştir (BOA. Y.EE. 79/67). Midhat Paşa askeri güç kullanılarak kontrol altına alınmaya çalışılan, ancak bir türlü başarılabilen Cebel-i Nusayri bölgesinde yaşayan Nusayrilerin, müzakere yoluyla kontrol altına alınabileceği düşüncesini savunmuştur. Bu bağlamda, Nusayrilerin aşiret ve dini liderleri ile temas

ve diyalog kurma teşebbüsünde bulunmuştur. Nusayri tarihçi el-Tavil'e göre Midhat Paşa, Nusayrilerin ileri gelenleri ile buluşmuş ve bölgede yeni bir düzenin kurulmasına dair müzakere etmiştir. El-Tavil, Midhat Paşa'nın Nusayrilere kendi bölgelerinde bir idari yapı kurmalarına müsaade ettiğini belirtmiştir (2015: 261-263). El-Tavil'in iddiaları tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Midhat Paşa'nın merkeze gönderdiği raporda, Hama ve Lazkiye bölgesinde yaşayan Nusayri şeyh ve mukaddemlerin bölgede asayiş ve düzenin korunması için kendisine taahhüt verdiğini belirtmiştir (Kiremit, 2019: 92-94; BOA. ŞD. 2428/9/5). Midhat Paşa'nın, Nusayri tarihçinin iddia ettiği gibi Nusayrilere kendi bölgelerinde ileride devlete tehdit oluşturma ihtimali olan idari yapı kurma taahhüdü rapora yansımamış olsa bile bölgenin, müzakere yoluyla yönetilmesi gerektiğine dair fikri raporda yer almıştır.

Nusayrilerin vergi borcunun olduğundan fazla gösterilmesi, şehre indiklerinde mallarına el konulması, eğer bakaya kalmışlarsa zorla askere götürülmeleri ve vergi toplama esnasında şiddete ve baskıya başvurulması Nusayrilerin tepki ve muhalefetini arttırdığını belirten Midhat Paşa bu tür uygulamalara son verilmesi gerektiğini savunmuş ve hem vilayetin güvenliği hem de Nusayrilerin askeri ve vergi sistemine daha iyi entegrasyonu için müzakerenin önemli olduğunu belirtmiştir (BOA. ŞD. 2428/9/5). 1872 yılından itibaren borçların miktarının tespit edilmesi, bunların takside bölünmesi, Nusayri Dağı bölgesinin daha etkili yönetilmesi için idari taksimatın yapılması, memurların atanması, Nusayri nüfusunun belirlenmesi ve mallarının ortaya çıkarılması yapılacak reformlar arasındaydı (BOA. ŞD., 2428/9/5). Midhat Paşa'nın, Nusayriler ile müzakere etmesi kendisini ve merkez yönetimi Nusayrilerin gözünde farklı bir konuma getirmiş olsa da, kendisinin görevden alınması sonrasında müzakere politikası önemini kaybetmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı merkez hükümetinin bazı gayrimüslim ve Sünni olmayan azınlıklara karşı politikasını belirleyen temel unsurlardan birisi Batılı devletlerin bu gruplar ile olan münasebetleridir. Suriye bölgesinde Tanzimat ve Islahat Fermanları ile gayrimüslim ve heterodoks gruplara sağlanan haklar bazı Batılı devletlerin güvencesi altındaydı. Batılı devletler Hristiyan ve heterodoks gruplarla yakın ilişkiler kurmuştur ve bu ilişkiler grupların, yaşadıkları bölgelerdeki pozisyonlarını güçlendirmelerine yardımcı olmuştur. Bölgede Marunî Hristiyanlar Fransız, Ortodoks Hristiyanlar Rus ve Dürziler İngilizlerin desteğini almıştır. Grupların Batılı devletler tarafından desteklenmesinin en önemli sebebi, bu devletlerin bölgedeki politik ve ekonomik çıkarlarından dolaydır. Aslında Batılı devletler ile bu gruplar

arasındaki ilişkiler iki tarafa da fayda sağlamaktadır. Bölgede yaşayan azınlık gruplar vergi ve askerlik politikalarında değişiklikler veyahut imtiyazlar istedikleri zaman kendilerini koruyan veya destekleyen devletlerin elçileri aracılığı ile isteklerini merkezi yönetime veya eyalet yönetimine iletmekteydiler. Ayrıca Batılı devlet temsilcileri, bu grupların liderleri ile Osmanlı yöneticileri arasında arabuluculuk yapmışlardır. Batılı devletlerin himayesinde bulunmak, Osmanlı yöneticilerini bazı dönemlerde Dürziler, Marunîler veyahut Ortodokslar üzerinde politikaları uygulamak için baskı kurmaktan caydırmıştır (Makdisi, 2000: 24, 61,159; Farah, 2000: 530-531).

Batılı devletlerin himayesinde bulunmanın faydalarını çok iyi bilen Nusayriler, kendilerine Osmanlı baskısı durumunda diplomatik destek verecek bir Batılı gücün arayışına girmişlerdir. Bazı Nusayri liderleri Protestan misyonerleri vasıtasıyla İngilizlerin veya Amerikalıların desteğinin alınacağını düşünmüşlerdir. Bu sebepten ötürü Protestan misyonerlerin Nusayri köylerinde okullar açmasına izin vermiş ve birçok Nusayri aile çocuklarını bu okullara göndermiştir. Ancak Nusayriler bekledikleri desteği alamamışlardır. Bu yönüyle Nusayriler, bölgedeki diğer gruplardan ayrılmaktaydı. Osmanlı yöneticilerinin baskıcı politikalarına karşı kendi başlarına yabancı bir devletin desteği olmadan çözüm bulmak zorundaydılar (Goldsmith, 2018: 398). Ayrıca herhangi bir devletin desteğini almamaları Osmanlı yöneticilerini, politikaları veya reformları uygulamaya koyarken Batılı devletlerin ne tür tepki vereceği endişesi taşımamalarına sebep olmuştur.

Protestanların, Nusayrilerin yaşadıkları bölgelerde okul açma düşüncesi 1850'li yıllara kadar uzanmaktadır. Samule Lyde, Nusayri Dağlarında misyoner okulları açılması gerektiğine dair birkaç raporu H.L. Dr. Gobat'a göndermiştir. Bu raporlarda Nusayrilerin Hz. İsa'yı önemli bir peygamber olarak gördükleri, bazı Hristiyan bayram ve festivallerini kutladıkları, Batılı devletlerin koruması altında olmanın sağlayacağı faydaları bildikleri ve Hristiyan olmanın onlara birçok avantaj sağlayacağı gibi devlet baskısından da kurtaracağı farkında olduklarını belirtmiştir (1853: 281-297). Lyde'ye göre birçok faktör Nusayrilerin Hristiyanlaştırılması konusunda kendilerine yardım edecektir. Bunlardan ilki son dönemlerdeki Avrupa'nın etkisi ile bölgede yaşayan gayrimüslimlerin birçok sosyal, dini ve politik hak kazanması, Doğulu toplumlar arasında büyük bir Batı hayranlığı uyandırmasıdır. Özellikle Nusayriler, Mehmed Ali Paşa kuvvetlerinin bölgeden çıkarılması sürecinde Britanya devletinin gücüne ve kudretine şahit olmuşlar ve Osmanlı topraklarının ileriki dönemlerde İngilizler tarafından kontrol edileceği düşüncesine kapılmışlardır (1853: 302-304).

Lyde ayrıca Nusayrilerin, İncil'e Kur'ân-ı Kerîm kadar saygı gösterdiğini belirtmiş ve bu faktörün grubun Hristiyanlığı kabul etmesi sürecinde kendilerine yardım edeceğini düşünmüştür. Lyde'ye göre Nusayriler, kapalı ve birbirine bağlı bir toplumdur, bu sebeple birisi üzerinde yapılacak bir etki, kısa süre içerisinde tüm gruba yayılacaktır (1853: 306).

1860'ta açılan okulun ardından misyonerler, kısa süre içerisinde birçok bölgede okullar açmışlardır. 1860 ve 1870'li yıllarda misyonerlerin açtığı okullar Nusayrilerin, eğitim alabileceği tek yer olmuştur. Dahası, misyonerler bu okullarda sağlık hizmeti sağlamış ve öğrencilerini gönderen ailelere giysi ve yiyecek yardımında bulunmuştur. Bu sebeple okullar Nusayri çocukların yanı sıra, aileler içinde önemli bir kuruma dönüşmüştür (Türkyılmaz, 2009: 207). Osmanlı yöneticileri, misyoner okullarının sayısının artmasını önlemek için 1869 yılında Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesini yürürlüğe koymuştur. Bu nizamnamenin amacı merkezdeki ve eyaletlerdeki okulları tek bir çatı kanun altında toplamak, yönetmek ve yabancı devletlerin misyoner okulları üzerindeki etkilerini azaltmaktır (Somer, 2001: 86). Osmanlı merkez yönetimi, misyonerlerin Nusayriler üzerindeki etkisini kırmak ve heterodoks grupları kontrol altına almak için Sünniliği bir araç olarak kullanmıştır ve bu kapsamda *tashih-i i'tikad* siyaseti uygulanmıştır (Deringil, 2000: 568). 1870'lerde Osmanlı merkez yönetimi yeni bir gelenek icat etmiş ve Sünni-Hanefi mezhebi imparatorluğun resmi mezhebi (*mezheb-i resmîyye*) ilan etmiştir. Bu mezhebi Doğu Anadolu ve Arap coğrafyasında, özellikle Suriye'de, yaşayan heterodoks gruplar arasında yaymaya çalışmıştır (Deringil, 1993: 14). Uygulamaya konulan yeni politika kapsamında, yeni okullar inşa edilmiş, misyoner okullarının kapatılması için yeni kanunlar yürürlüğe konulmuş, Nusayri köylerine camiler inşa edilmiş, Sünniliği öğretmek için öğretmenler ve imamlar okullara ve camilere atanmış ve yerel Sünni halkın Nusayrileri camilere kabul etmeleri yönünde emirler gönderilmiştir (Çapar, 2013: 99). Ancak Osmanlı ekonomisinin zor durumda olmasından dolayı inşa edilecek okulların masrafları bölgeden toplanacak vergiler ve bağışlarla karşılanmak zorundaydı (B.O.A., A. MKT. MHM. 475/44).

1876 ile 1890 yılları arasında bölgede birçok okul inşa edilmiş, misyonerlerin bölgedeki gruplar üzerindeki etkinliği azaltılmış ve Sünnileştirme politikası etkili bir şekilde uygulanmıştır. Bu politikalar sonucu bazı bölgelerde yaşayan Nusayriler geçici bir süreliğine de olsa toplu şekilde Sünniliğe geçmiştir. 1890 yılında Merkab bölgesinde 40.000, Lübnan ve Kozan Dağları civarında 120,000 ve Lazkiye civarında yaşayan 15,000 Nusayri Sünni-İslam'ı kabul etmiştir (B.O.A., I.DH.

1182/92449; B.O.A., I. MMS. 113/4821; B.O.A., Y. PRK. UM. 19/70). Sünniliğe geçen Nusayrilerin ihtiyaçlarını karşılamak için okullar, camiler ve mescitler inşa edilmiş, hatta Sultan II. Abdülhamid bizzat kendisi 200,000 kuruş bağış yaparak bu bölgelerde gerekli olan yapıların inşası için maddi destekte bulunmuştur (B.O.A., Y. PRK. UM. 19/70). Başlangıçta bu politika başarılı olarak görünmüşse de, ileriki dönemlerde Sünniliği seçen Nusayriler, fırsatını buldukları anda eski inanışlarına geri dönmüşlerdir. 1876 ile 1890 yılları arasında açılan okullar Lazkiye mutasarrıfı Ziya Bey'in ölümünden sonra işlevsiz hale gelmiş ve kapatılmıştır. Sünnileştirme politikasının başarısızlığa uğramasının sebepleri çift taraflıdır. En başta Nusayrilerin İslamiyet'le ilgisi bulunmayan bir inanışa sahip olduğu düşüncesi yerli Sünni halkın kafasından silinememiş ve bölgeye gönderilen muallimlerin bir kısmı Nusayrilere karşı nefret beslemiştir (Akbulut, 2010: 122). Böylece Nusayriler okullara ve camilere gitmemişlerdir. Ayrıca Sünniler, Nusayrilerin Şii inanışın bir parçası olan takiyyeyi uyguladığı ve aslında Sünniliğe geçmedikleri ve kendi inanışını koruduklarını düşünmüşlerdir. Osmanlı merkez yönetimi Nusayrilerin camilere kabul edilmesi ve Sünnilerin onları kabul etmeleri için emirler gönderse de Sünniler, Nusayrilere karşı yaklaşımlarını değiştirmemişlerdir. Diğer taraftan Nusayriler, Sünniliği devletin kendilerine daha fazla sağlık ve eğitim hizmeti sağlayacağı ve kendilerinin toplumda kabul edilecekleri düşüncesi ile kabul etmişlerdir. Ancak bekledikleri faydaları ve ayrıcalıkları elde etmedikleri için, eski inanışlarına geri dönmüşlerdir. Böylece *tashih-i itikad* politikası 1890'lı yılların ortalarında başarısızlıkla sonuçlanmış ve merkezi otoritenin Nusayrilerin yaşadıkları coğrafyalara eğitim ve refah getirme planları başarısızlık ile sonuçlanmıştır (Alkan, 2012: 46-48).

Sonuç

Pragmatizm Osmanlı İmparatorluğu'nda sürekli uygulanan bir politik ideolojiden öte, bazı koşullarda uygulanan bir politikadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki karar alıcıları birçok durumda dini, ahlaki ve örfi kuralları göz önünde bulundurmıştır. Dağlı'nın da belirttiği üzere Osmanlı yönetiminin aldığı tüm kararların salt fayda elde etme üzerine kurgulanıp anlatılması, imparatorluğu, ideolojisi ve değerleri olmayan bir konuma indirgeyip onu politik anlamda fırsatçı olan ve tüm değerleri bunun üzerine kuran bir imparatorluk haline getirmektedir (2013:195). Gayrimüslim ve heterodoks grupları ilgilendiren bazı durumlarda Osmanlı merkez yönetimi pragmatik politikalar uygulamaya koymuştur. Aslında bakıldığında Osmanlı merkez hükümetinin Gayrı-Müslim ve heterodoks gruplar ile ilişkilerin parametreleri İslami hukuk tarafından

belirlenmiştir. Ancak yönetilebilirlik ve reel politik çerçevesinde pragmatik politik uygulamalar ve değerlendirmeler bazı dönem ve durumlarda İslami yorumlamaların önüne geçmiş ve Osmanlı yönetimi ilkeleşmiş kuralları maksimum fayda getirecek şekilde esnetmiştir. İşte bu genel geçer politikalar pragmatizm ekseninde düşünülebilir. Bu gözlemler neticesinde incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu, ideolojik anlamda çok heterojen ve politik anlamda pragmatist olması sebebiyle Şii ve heterodoks unsurlara karşı kesin ve sürekli bir politika uygulamamıştır. Merkezi yönetim tarafından uygulanan baskıcı politikalar, döneme hâkim olan geçici politik gelişmeler, kendi özel durumları ve dönemin politik bağlamları içerisinde değerlendirilmelidir. Bu sebeple özellikle 16. yüzyılda resmi ideoloji adı altında Sünni olmayan Müslüman azınlıklara karşı uygulanan politikalar Osmanlı otoritesinin merkezileşmesinin, konsolidasyonun ve enstitüleşmesinin parçası olarak kabul edilebilir.

Makalemizde çalışılan bölge yönetilmesi zor olan, farklı azınlıkların bulunduğu, toplumlar-arası çatışmaların yoğun olduğu ve bazı genel ve bölgesel gelişmeler neticesinde asayişin sağlanması için imparatorluğu farklı politikalar izleyip farklı bölgesel ittifaklar oluşturduğu bir bölgedir. Bu tespitler çerçevesinde değerlendirildiğinde Osmanlı yönetiminin Nusayrilere karşı Şer'i Hukuk prensiplerine dayalı daimi bir politikasının olmadığı ve Osmanlıların yaklaşımının mezhepçilik, pragmatizm ve müzakere politikaları ekseninde değişiklikler gösterdiği ortaya konulmaktadır. Osmanlı ordularının Safevîler ile çatışma halinde olduğu ve Osmanlıların Sünni dünyanın liderliğine yükseldiği dönemde mezhepçilik, Mehmed Ali Paşa isyanı sürecinde işbirliği, 19. yüzyılın ikinci yarısında Kırım Savaşı ve 93 Harbi neticesinde imparatorluğun yaşadığı dağlık alanların kontrolünün sağlanamaması sebebiyle uygulanan müzakere politikaları, dönemlerin şartları ve Osmanlıların gücü düşünüldüğünde, en fazla fayda getirecek politikalar olarak düşünülebilir. 16. ve 19. yüzyıllar arasında Osmanlı-Nusayri ilişkilerini ve dini grup olarak statüsünü belirleyen diğer önemli etkenler; genel ve bölgesel politik ve ekonomik gelişmeler ile Nusayrilerin devlet yönetim modeline uyumu, devlete başkaldırması veya devletle işbirliğine gitmesi, devlet ağlarından kopması veya onun bir parçası olması, meşru İslami yönetime ve merkezi devletin amaçlarına tehlike arz etmesi veya güven vermesi ve Batılı güçler ve misyonerler ile münasebetleridir. Bu gözlemler ışığında değerlendirildiğinde 16. ile 19. yüzyıllar arasında Osmanlı merkez otoritesinin nezdinde Nusayriler, bazı dönemlerde heretik bir cemaat olarak tanımlanırken bazı dönemlerde Müslüman tebaanın bir parçası sayılmışlardır.

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Antakya Şer'iyye Sicili:

A.Ş.Ş. 23, b.7, A.Ş.Ş. 34, s.35, b.69, A.Ş.Ş. 34, s.62, b.130, A.Ş.Ş. 34, s. 103, b. 270, A.Ş.Ş. 35, s. 24, b. 131, A.Ş.Ş. 50. s.25, b. 124, A.Ş.Ş. 50. s. 67. b. 203.

Hariciye Mektubi (HR. MKT.):

HR.MKT. 236/94, HR. MKT. 247/63.

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası (HR. TO):

HR. TO 516/24.

Hatt-i Hümayûn (HAT):

HAT. 451. 22354, HAT. 521/25480, HAT. 508/24973, HAT. 949/40823.

İradeler Dahiliye (I.DH):

I.DH. 1182/92449.

İradeler Mesaili Mübimme (I. MMS):

I. MMS. 113/4821.

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL):

MVL, 750/107.

Sadaret Amedi Kalemi Defteri (A. AMD):

A. AMD. 37/70, A. AMD. 37/66, A. AMD. 83/17.

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL)

A.MKT.MVL, 74/84.

Sadaret Mübimme Kalemi (A.MKT. MHM):

A. MKT. MHM. 475/44, A. MKT. MHM. 46/84, A. MKT. MHM. 757/110.

Sadaret Umum Vilâyet Evrakı (A.MKT. UM):

A.MKT. UM 395/98.

Şura-yı Devlet (ŞD):

ŞD. 2428/9/5.

Tabrir Defteri:

T.T.. 68:316.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE):

Y.EE. 79/67.

Yıldız Perakende Evrakı, Umum Vilâyetler Tabirati (Y. PRK. UM):

Y. PRK. UM. 19/70, Y. PRK. UM. 19/70.

Kitabî Kaynaklar ve Tetkik Eserler

AGOSTON, Gabor (2003). "A Flexible Empire: Authority and Its Limits on the Ottoman Frontiers". *International Journal of Turkish Studies*. 2003/9. 1-2, 15-31.

AKBULUT, Uğur (2010). "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Lazkiye Nusayrileri (19. Yüzyıl)". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2010/54. 111-126.

- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1994). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tablilleri*. (VII. Kitap/I). İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- ALKAN, Necati (2012). "Fighting for the Nusayri Soul: State, Protestant Missionaries and the 'Alawis in the Late Ottoman Empire". *Die Welt des Islam*. 2012/52. 23-50.
- AL-QATTAN, Najwa. (2007). *Inside the Ottoman Courthouse: Territorial Law at the Intersection of State and Religion. The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*. V. H. Aksan ve D. Goffman (Ed). New York: Cambridge University Press. 201-212.
- AL-TİKİRİTİ, Nabil (2005). *Kalam in the Service of the State: Apostasy and the Defining of Ottoman Islamic Identity, Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*. H. Karateke and M. Reinkowski (Ed). Leiden: Brill. 130-149.
- Anton, Minkov (2004). *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670–1730*. Leiden: Brill.
- Antov, Nikolay (2018). *The Ottoman 'Wild West': The Balkan Frontier in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BALİVET, Michel (1992). "Aux origines de l'islamisation des Balkans Ottomans". *Les Balkans à l'Époque Ottomane, La revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*. 1992/66 (4). 1–20
- BARKEY, Karen (1991). "Rebellious Alliance: The State and Peasant Unrest in early seventeenth-century France and the Ottoman Empire". *American Sociological Review*. 1991/56 (6) 700.
- _____ (1994). *Bandits and Bureaucrats*. New York: Cornell University Press. 232-234-235.
- _____ (2008). *Empire of Difference. The Ottomans in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BİLGİLİ, Ali Sinan (2003). "Osmanlı Tarih Yazarlarının Algısıyla Türkiye-İran İlişkilerinde Siyasî Karakterin Dinî Söylemi: "Kızılbaşlık". *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2003/27. 21-41.
- BİLGİLİ, Ali Sinan, Tozlu Selahattin, Karabulut ,Ugur ve Ürkmez, Naim (2010). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik (1745-1920)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi.
- ÇAPAR, Ali (2013). *The History of Nusayris (Alawis) in Ottoman Syria, 1831-1876*. Fayetteville: University of Arkansas. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- _____ (2017). *A Portrait of an Ottoman City and Its Inhabitants: Administration, Society, and Economy in Ottoman Antakya (Antioch), 1750-1840*. University of Arkansas Basılmamış Doktora Tezi. 315-317.
- _____ (2019). "İsmail Hayr Bey İsyanı Işığında Osmanlı-Nusayri İlişkileri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2019/91. 43-63.
- DAĞLI, Murat (2013). "The Limits of Ottoman Pragmatism". *History and Theory*. 2013/52. 194-213.
- DARLİNG, Linda (2000). "Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context". *Studia Islamica*. 2000/91. 133-163.
- DERİNGİL, Selim (1993). "The invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808 to 1908". *Comparative Studies in Society and History*. 1993/35(1). 3-29.
- _____ (2000). "There is No Compulsion in Religion: On Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire: 1839-1856". *Comparative Studies in Society and History*. 2000/42(3). 547-575.
- DOUWES, Dick. (1993). *Knowledge and Oppression; the Nusayriyya in the Late Ottoman Period. La Shi'a Nell'impero Ottomano*. Roma: Accademia Nazionale dei Lincei.

- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (1998). *Şeyhülislam Ebussu'nd Efendi'nin Fetvalarına göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı: Fetava-yı Ebussu'nd Efendi*. İstanbul: Şule Yayınları.
- EL-TAVİL, Muhammed Emin Galib (2015). *Nusayriler, Arap Alevilerin Tarihi*. Çev. İsmail Özdemir. Adana: Karahan Kitapevi.
- FARAH, E. Caesar (2000). *Politics of interventionism in Ottoman Lebanon, 1830-1861*. London: I.B. Tauris.
- FLEET, Kate (2003). "Tax-farming in the Early Ottoman State". *Medieval History Journal*. 2003/6 (2). 249-258.
- FRIEDMAN, Yaron (2001). "Al-Husayn ibn Hamdân al-Khasibi: A Historical Biography of the Founder of the Nusayri-'Alawite". *Studia Islamica*. 2001/93. 91-112.
- _____ (2005). "Ibn Taymiyya's Fatawa against the Nusayri-Alawi Sect". *Der Islam*. 2005/82 (2). 349-363.
- _____ (2010). *The Nusayri-'Alawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Boston: Brill, Leiden.
- ĞIAKOUMİS, Konstantinos (2013). "Dialectics of Pragmatism in Ottoman Domestic Interreligious Affairs. Reflections on the Ottoman Legal Framework of Church Confiscation and Construction and a 1741 Firman for Ardenicë Monastery". *Balkan Studies*. 2013/47. 73-132.
- GOULD, Andrew (1976). "Lord or Bandits? The Derebeys of Cilicia." *International Journal of Middle East Studies*. 1976/7 (4). 496-494.
- Gradeva, Rossitsa (1994), "Ottoman Policy towards Christian Church Buildings". *Études Balkaniques*. 1994/4. 14-36.
- IMBER, Colin (1997). *Ebus-Su'ud: The Islamic Legal Tradition, Jurists Profiles in Legal Theory*. Stanford: Stanford University Press.
- KAFADAR, Cemal. (2010). *İki Ciban Aresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Çev. Ceren Çıkın. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- KARCI, Erol (2020). Suriye Maarif Müdürü Halil Kemal Bey'in Antakya Nusayrilerine Dair Bir Lahiyası", *Anavatana katılışının 80. yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu*: 4-6 Nisan 2019. Haz. Ünlen, Erdem ve Tokur, H. Aytuğ. Ankara: AKD'TYK Atatürk Araştırma Merkezi. 412-427.
- KASABA, Reşat (2009). *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants and Refugees*. Washington: University of Washington Press.
- KİNNEAR, John Gardiner (1840). *Cairo, Petra, and Damascus, in 1839. With Remarks on the Government of Mehmet Ali, and on the Present Prospects of Syria*. London: Bradbury and Evans, Printers, Whitefriars.
- KİREMİT, İlker (2019). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Sancağı: Lazkiye (1864-1918)*. Hacettepe Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi
- LANGER Robert and Udo Simon (2008). "The Dynamics of Orthodoxy and Heterodoxy. Dealing with Divergence in Muslim Discourses and Islamic Studies". *Die Welt Des Islam*. 2008/48. (3/4). 273-288.
- LEON T. Goldsmith (2018). "The 'Alawī Shaykhs of Religion". *Sociology of Islam* 2018/6 (2). 190-211.
- LYDE Samuel (1853). *Ansyreeb and Ismaeleeb: A Visit to the Secret Sects of Northern Syria*. London: Hurst and Blackett Publishers.

- _____ (1860). *The Asian Mystery: Illustrated in the History, Religion, and Present State of the Ansairiëh or Nusairis of Syria*. London: Longmans.
- MAKDİSİ, Ussama (2000). *The Culture of Sectarianism: Community, History and Violence in Nineteenth Century Ottoman Lebanon*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- _____ (2000). "Corrupting the Sublime Sultanate: The Revolt of Tanyus Shahin in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon". *Comparative Studies in Society and History*. 2000/42 (1). 180-208.
- MARSOT, Afaf Lutfi al-Sayyid (1984). *Egypt in the Reign of Muhammad Ali*. New York: Cambridge University Press.
- MELİKOFF, Irene (1998). "Bektashi/Kizilbas: Historical Bipartition and its Consequences". *Alevi İdentitij: Cultural, Religious, and Social Perspectives*. (Ed.) T. Ollson, E.Ozclalga and C. Raudvere. İstanbul: Swedish Research Institute in İstanbul. 1-9.
- MOOSA, Moosa (1987). *Extremist Shiites: The Ghulat Sects Contemporary Issues in the Middle East*. Syracuse: Syracuse University Press.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1981-1982). "Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Harici, Rafizi, Mülhid ve Ehl-i Bid'at Deyimlerine Dair Bazı Düşünceler". *Tarih Enstitüsü Dergisi*. 1981-1982/12. 507-520.
- PAMUK, Şevket (2004). "Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800". *Journal of Interdisciplinary History*. 2004/35 (2). 225-247.
- QUATAERT, Donald (2008). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. Çev. Ayşe Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları.
- RUSTUM, Asad Jibrail (1924). "Syria under Muhammad Ali". *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*. 1924/41 (1). 34-57.
- SAMUR, Sebhattin (1995). *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- SOMEL, Selçuk Akşin (2001). *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839-1908: Islamization, Autocracy, and Discipline*. Netherland: Brill Academic.
- TABATABAİ, 'Allamah Sayyid Muhammad Husayn (1975). *Shi'ite Islam*. Çev. Seyyed Hossein Nasr. Albany: State University of New York Press.
- TALHAMY, Yvette (2011). "Conscription among the Nusayris ('Alawis) in the Nineteenth Century". *British Journal of Middle Eastern Studies*. 2011/38 (1). 23-40.
- _____ (2010). "The Fatwas and the Nusayri/Alawi of Syria". *Middle Eastern Studies*. 2010/46 (2). 175-194.
- _____ (2012). "The Nusayri and Druze Minorities in Syria in the Nineteenth Century: The Revolt against the Egyptian Occupation as a Case Study". *Middle Eastern Studies*. 2012/48. 973-995.
- TERZİOĞLU, Derin (2011-2012). "How to Conceptualize Ottoman Sunnitization: A Historiographical Discussion". *Turcica*. 2011-2012/44. 301-338.
- TİBAWİ, A. L. (1969). *A Modern History of Syria*. McMillan: St. Martin Press.
- TSUGITAKA, Sato (1997). *State and Rural Society in Medieval Islam: Sultans, Muqta's and Fallahun*. Leiden: New York: Köln: Brill.
- TÜRKYİLMAZ, Zeynep (2009). *Anxieties of Conversion: Missionaries, State and Heterodox Communities in the Late Ottoman Empire*. Los Angeles, University of Los Angeles Basılmamış Doktora Tezi.
- UĞUZ, Sacit (2019). *Tarihte Nusayriler*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

WALPOLE, Frederick (2004). *The Ansayrii and Assassins: With Travels in the Further East in 1850 to 1851. Including a Visit to Nineveh Part Three*. Whitefish, Montana: Kessinger Publishing.

WINTER, Stefan (2016). *A History of 'Alawis. From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton: Princeton University Press.

_____ (2010). *The Shiites of Lebanon under the Ottoman Rule, 1516-1788*. Cambridge: Cambridge University Press.

ZÜRCHER, Eric Jan (Ed.) (1999). *The Ottoman Conscription System in Theory and Practice, 1884-1918, Arming the State: Military in Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925*. New York: I. B. Tauris Publishers.

